

Een luisterend oor voor de stilte

Nieuw perspectief
voor stiltegebieden:
Van beschermen
en behouden
naar versterken
en beleven

Inhoudsopgave *Een luisterend oor voor de stilte*

Nieuw perspectief voor stiltegebieden (samenvatting)	3
1. De waarde van stilte en rust	5
2. Stilte een plek geven: De Stiltegebieden	7
3. Stiltegebieden en.....	8
... Ruimtelijke ontwikkeling en ruimtelijke kwaliteit	8
... Regionale economie en werkgelegenheid	12
... Bouwen en Wonen, kwaliteit van de leefomgeving	14
... Recreatie en toerisme	16
... Landbouw	18
... Natuur en milieu	20
... Mobiliteit	22
... Onderwijs, educatie	24
... Cultuur (en bezinning)	26
... Gezondheid en welzijn	28
... Sport	30
... Innovatie	32
... Communicatie	33
4. Hoe verder? Plan van actie	36
4.1 Verankeren en invullen provinciale verantwoordelijkheid	36
4.2 Planvorming per stiltegebied	37
4.2.1 Conserveringsplan	38
4.2.2. Ontwikkelingsplan	40
4.3 Aanpak in stappen	41
Bijlage 1 Bestuurlijk, juridisch en financieel instrumentarium	42
Ruimtelijk spoor	42
Milieuspoor	43
Andere beleidsvelden	44
Handhaving	46
Communicatie	46
Bijlage 2 Voorbeelden van stiltebeleid, stilteplannen en aanverwante documenten	47
Bijlage 3 Voorbeeldgebieden	48
Bijlage 4 Overzicht uitgevoerde analyses	50
Bijlage 5 Contactgroep Stilte	51

COLOFON

Een luisterend oor voor de stilte
Nieuw perspectief voor
stiltegebieden

Juni 2011

IPO, Interprovinciale milieuprojecten (PRISMA 2010)

Opdrachtgever:

IPO, Interprovinciaal Overleg
Muzenstraat 61
Postbus 16107
2500 BC Den Haag
www.ipo.nl

Analyse en rapportage:
HVR Group, Den Haag

Vormgeving:
HFM\BOVACO, Den Haag

Nieuw perspectief voor stiltegebieden (samenvatting)

Nederland kent tientallen stiltegebieden, aangewezen door de provincies. Stiltegebieden zijn beschermingsgebieden waarin natuurlijke geluiden overheersen. Het woord 'stilte' betekent niet dat er helemaal geen geluid in het gebied waarneembaar is, maar staat voor de afwezigheid van storende, voor de omgeving vreemde geluiden. Stiltegebieden zijn van belang voor de rustzoekende recreant en de flora en fauna. Activiteiten die de geluidsbelasting negatief beïnvloeden, zijn niet mogelijk in het gebied dat als stiltegebied is aangewezen. Gebiedseigen geluiden, zoals die van de landbouw, zijn hiervan uitgesloten. Stiltegebieden vinden we op unieke plekken in ons landschap. Plekken die vaak in de knel zitten. De druk op de ruimte is groot. Veel verschillende functies vechten om een plek. Maar wie verheft zijn stem voor de stilte? Misschien meer dan ooit is het nodig dat we stilte in ons roerige bestaan een plek geven. Stilte en rust zijn schaars geworden. Als we niet uitkijken, heeft de stilte straks nergens meer een plek. En dat zou onze leefkwaliteit enorm verslechteren.

Betrokkenen moeten samen onderzoeken hoe zij de kwaliteit van stiltegebieden kunnen benutten en versterken. Met alleen een aanwijzing, een bord ervoor en wat beschermende maatregelen komen we er niet. Stilte krijgt pas waarde als mensen haar kunnen ervaren. Als zichtbaar en voelbaar wordt hoe stilte en rust bijdragen aan de kwaliteit van leven voor ieder die daar oog voor heeft.

Dit document is bedoeld om perspectief te bieden aan provincies, gemeenten, terreinbeheerders en andere betrokkenen die het beleid rond de stiltegebieden willen versterken en concretiseren. Het richt zich in eerste instantie op de provincies. Juist zij spelen een sleutelrol in de ontwikkeling van de ruimte in ons land. Provincies hebben

de kerntaak zich in te zetten voor ruimtelijke kwaliteit. Voor het beschermen, ontwikkelen en versterken van de bijzondere karakteristieken van gebieden in ons land, over functiegrenzen heen. Gebieden met vaak unieke kenmerken, die de dragers zijn van ons culturele erfgoed en tegelijkertijd letterlijk het fundament vormen waar onze toekomst op wordt gebouwd.

Als voorvechters van ruimtelijke kwaliteit zetten de provincies zich ervoor in dat de ruimte meer is dan 'een plek voor vele functies', dat ruimte zelf ook kwaliteit vertegenwoordigt. Daarom maken provincies zich sterk voor variëteit en diversiteit, voor het landschap, voor ons erfgoed, voor schoonheid, voor openheid en tegen verrommeling. Daarom ook willen de provincies een bijdrage leveren aan het vergroten van de kansen voor stilte en rust. Dat is begonnen met het aanwijzen van de stiltegebieden. Maar er is meer nodig. Om stiltegebieden te beschermen én om te stimuleren dat ze gewaardeerd en beleefd kunnen worden door hun burgers, moeten concrete richtlijnen en kwaliteitseisen vastgelegd worden in provinciaal beleid. Die moeten worden doorvertaald naar verordeningen en handhaving.

Echter, provinciaal beleid en regelgeving alleen zijn zeker niet voldoende. Om stiltegebieden succesvol te gebruiken en te ontwikkelen, om te zorgen dat burgers (en bedrijven) ter plekke deze gebieden maximaal kunnen beleven, is lokale actie nodig.

Daarom nemen de provincies met dit document het initiatief om ook anderen te stimuleren na te denken over de kansen voor de stiltegebieden. Naast behoud is er ruimte voor ontwikkeling. Nieuwe instrumenten zijn daarvoor nodig. En nieuwe ideeën. Een nieuw verbond ook. Met lokale partijen die de kracht van de stilte kunnen

ontdekken en benutten. De kracht voor wonen en werken. Voor recreëren. Voor natuur en milieu. Voor gezondheid ook, of voor bezinning en cultuur.

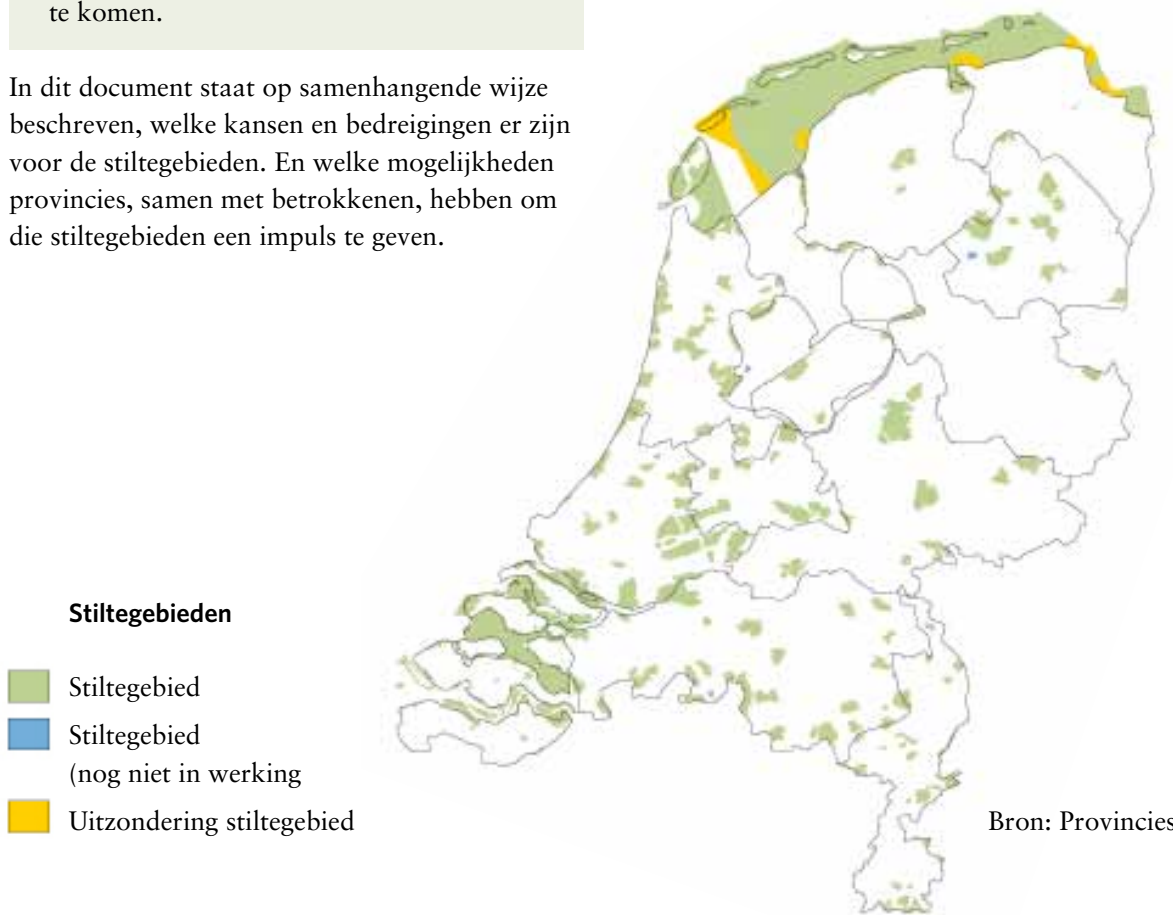
Dit betekent dat beleid voor stiltegebieden altijd *twee samenhangende sporen* zal moeten kennen:

1. Het spoor van behoud en bescherming.
Stiltegebieden zijn vaak uniek en onvervangbaar. Dat vraagt om heldere spelregels. Gebieden die door de provincie als stiltegebied zijn aangewezen, moeten worden behouden en beschermd. Het is daarom van belang dat kwaliteitseisen, criteria en regels vanuit de provincie duidelijk zijn. En dat de handhaving ervan serieus wordt aangepakt. Dat vraagt per stiltegebied om een **conserveringsplan**.
2. Het spoor van beleving en ontwikkeling.
Een stiltegebied krijgt pas betekenis als de stilte echt kan worden beleefd. Dat legt op betrokkenen, provincie, gemeente, terreinbeheerders, gebruikers de verplichting samen na te denken over mogelijkheden hiertoe. En samen tot een **ontwikkelingsplan** op maat te komen.

In dit document staat op samenhangende wijze beschreven, welke kansen en bedreigingen er zijn voor de stiltegebieden. En welke mogelijkheden provincies, samen met betrokkenen, hebben om die stiltegebieden een impuls te geven.

Om tot dit document te komen is een uitgebreide analyse gedaan van de huidige praktijk. Ook heeft een groot aantal expertinterviews plaatsgevonden met vertegenwoordigers uit tal van sectoren die op de een of andere manier met stiltegebieden in aanraking komen. Het document is daarmee enerzijds een staalkaart van mogelijkheden geworden voor het werken aan stiltegebieden. Het stuk is daarom doorspekt met concrete voorbeelden uit de praktijk, met praktische verwijzingen. Anderzijds biedt het document een concreet handvat om in bestuurlijke zin aan de slag te gaan. Voor dit laatste doel bevat het document een Plan van Actie (Hoofdstuk 4).

In stiltegebieden is veel mogelijk, ook binnen scherpe grenzen van bescherming en behoud. We roepen al diegenen die zich betrokken voelen bij de stiltegebieden in hun omgeving op, die mogelijkheden te onderzoeken en zich in te zetten voor het vergroten van de zo noodzakelijke ruimte voor de stilte.

1. De waarde van stilte en rust

Nederland is een welvarend land. Ook al zijn er binnen ons land zeker verschillen, ten opzichte van het buitenland hoort ons land economisch tot de meest succesvolle regio's op aarde. Zelfs in tijden van economische crisis.

Technologisch zijn enorme sprongen gemaakt. En het eind is nog niet in zicht. Wie dat wil, is 24/7 verbonden met de rest van de wereld. Sommigen kennen de President van de Verenigde Staten voor hun gevoel bijna beter dan hun eigen buurman. Op elk moment van de dag is alle informatie te vinden die men zoekt. Gewild en ongewild worden burgers zelfs overspoeld met informatie die anderen hun toespelen. De meest succesvolle website is niet toevallig een zoekmachine, die helpt enig overzicht te krijgen in die zee van informatie.

TomTom's brengen ieder waar hij wil zijn. Op ieder gewenst ogenblik. Veilig, snel. Het doel lijkt soms belangrijker dan de reis. Als de treinen stilstaan, heet het al gauw een 'crisis'. We moesten immers op tijd op ons volgende adres zijn....

Cultureel treden steeds meer mensen ver buiten hun traditionele grenzen. Japans eten of Indisch, Mexicaans, Tunesisch en ga zo maar door, is heel gewoon geworden. Via de televisie krijgen kijkers 'Groeten uit de Rimboe'. Ze volgen BN'ers naar verre streken. Ook zelf reizen ze meer en meer de wereld over. Volgens sommigen 'wordt de wereld snel een dorp'.

In winkelcentra klinken de luidsprekers permanent. Stiltes worden omzeild of weggewerkt. In pauzemuziekjes bij het wachten aan de telefoon drukken we de stilte weg.

Kinderen multitasken tussen school, Hyves, sportclub, iPod, vriendenkring en mobieltje. Ouderen brengen en halen, werken, volgen cursussen, onderhouden hun gezin of andere

relaties, houden het nieuws bij, geven hun mening en ga zo maar door.

Dit is een wereld van *veel* en van *nu*. De 24-uurs-economie is eigenlijk al lang een feit. Mensen zijn druk en worden steeds drukker.

Tegelijkertijd groeit de roep om balans. Om af en toe een pauze. Om momenten van rust in dit woelige en roerige bestaan. De aandacht voor bezinning neemt toe. De balans tussen werk en privé is een niet meer weg te denken thema. Spanning en stress zijn voor steeds meer mensen grote belemmeringen.

De kwaliteit van leven verliest het volgens velen te vaak van de kwantiteit, van het meer en het nu. Er zijn ook harde signalen. Steeds meer gezondheidsklachten kunnen worden gerelateerd aan de jachtige manier van leven. Chronische innerlijke onrust leidt tot concentratieverlies, onevenwichtigheid, lichamelijke kwalen, verslaving, onvrede, oppervlakkigheid, agressie. De WHO voorspelt dat depressie in 2020 wereldwijd de op één na grootste ziekteoorzaak zal zijn. Afbrokkelende sociale cohesie kan zeker voor een deel worden teruggevoerd op onvoldoende tijd en aandacht voor elkaar.

Het is in deze context dat **stilte en rust** een herwaardering ondergaan. Mensen ontdekken opnieuw, of soms voor het eerst, de waarde van de stilte. Want stilte staat voor veel meer dan alleen de afwezigheid van geluid. Ga maar na.

Als mensen in deze tijd samen een verschrikkelijke gebeurtenis willen herdenken, houden ze een Stille Tocht. *Stilte verbindt*.

Rust en stilte worden steeds meer erkend als medicijn tegen spanning, stress of geestelijke instabiliteit. Ook voor lichamelijke klachten hebben we zorginstellingen zo gebouwd dat rust de norm is. Wie op wil knappen, zoekt de stilte op. *Stilte geneest.*

In maatschappelijke debatten en conflicten tussen mensen gaat het vaak hard tegen hard. Maar als je een conflict wil oplossen, is het vaak beter, even stil te zijn dan te blijven schreeuwen. *Stilte overbrugt.*

Velen hebben moeite met het gebrek aan sociale samenhang. Aan contact en saamhorigheid. Maar hoe kun je je echt openstellen voor de ander en verbinding maken, als je niet zelf even stil bent? *Stilte geeft ruimte.*

Als we echt iets willen lezen, een brief of verhaal willen schrijven, die lastige lesstof in ons willen opnemen, een examen willen voorbereiden, een moeilijk besluit willen nemen, in al die gevallen zoeken we de stilte. *Stilte biedt inzicht.*

De kunstenaar die werkt aan zijn nieuwe werkstuk, is stil.

De onderzoeker die een doorbraak op het spoor is, is stil.

En ook het kind dat zijn mooiste tekening kleurt, het jonge paar dat alleen aan elkaar denkt, de mens naast het laatste ziekbed, zelfs de schrijver van een beleidsvisie. *Stilte geeft ruimte voor reflectie.*

In de muziek geeft eigenlijk de stilte tussen de noten de dynamiek. Noten hebben geen betekenis zonder de stilte die ze omvatten. Een tekst bestaat niet alleen uit woorden, maar evengoed uit de afwezigheid van tekst, de stilte tussen die woorden. *Stilte contrasteert en zorgt voor ritme.*

Als stilte zo belangrijk is, is het zeker de moeite waard er bewust ruimte voor te maken. Dat gebeurt steeds meer. Kerkgebouwen vervullen al eeuwen een functie als plekken van stilte en bezinning voor wie even een adempauze zoekt. Er zijn hier en daar stille hofjes en parkjes. Veel ziekenhuizen en andere gezondheidsinstellingen hebben stiltecentra. En een groeiend aantal bedrijven ruimt een plek in voor reflectie en bezinning. Maar de grootste ruimtelijke bijdrage aan stilte en rust zijn toch 'de stiltegebieden'.

Stel je voor dat we in een land zouden leven waar op uiteenlopende plekken letterlijk ruimte voor de stilte is. Dat iedere bewoner van iedere provincie weet dat hij/zij op korte afstand van woon- of werkplek altijd een 'Oase van Rust' kan vinden. Een plek waar stilte vanzelfsprekend is. Waar tegenwicht te vinden is tegenover de drukke en jachtige woon- en leefomgeving elders. In sommige gebieden is dat niet zo bijzonder, zeker daar waar al veel open buitengebied of natuur is. Maar op heel veel plaatsen zal het allesbehalve gewoon zijn, zo'n Oase dichtbij.

2. Stilte een plek geven: De Stiltegebieden

Een [stiltegebied](#) is 'een milieubeschermingsgebied waar de geluidsbelasting ten gevolge van menselijke activiteiten zodanig laag is dat het ervaren van natuurlijke geluiden niet of slechts in geringe mate wordt verstoord'. Vrijwel alle provincies hebben stiltegebieden aangewezen. Vaak overlappen ze (deels) natuurgebieden of beschermde landschappen. Sommige staan op zich.

In de meeste provincies is het beleid rond stiltegebieden vastgelegd in provinciale milieuverordeningen, ruimtelijke verordeningen, omgevingsvisies en/of [structuurvisies](#). Veelal concentreert zich dit op het formuleren van een 'stand still'-beginsel en het bepalen van de maximale geluidsbelasting. Per provincie kan dit anders zijn; gemiddelde streefwaarde 40 dB(A). 'Gebiedseigen geluid', inclusief geluid van bijvoorbeeld landbouwvoertuigen, is daarvan overigens vrijwel altijd uitgezonderd. Stiltegebieden zijn dus niet volledig stil. Een stiltegebied is daarom iets anders dan bijvoorbeeld een stiltecoupé in de trein. Normale geluiden komen gewoon voor. Ook incidenteel extra geluid, bijvoorbeeld van wandelaars of fietsers, wordt niet als een inbreuk gezien. Je hoeft een stiltegebied dus niet op kousenvoeten te betreden.

Maar bescherming en behoud staan in de dagelijkse beleidspraktijk wel centraal. Het beleid richt zich vaak vooral op het tegengaan van bedreigingen. Aandacht voor beleving van de stilte en voor het gebruik van stiltegebieden is er veel minder. Toch ligt daar waarschijnlijk de kern van een succesvol stiltebeleid. Stiltegebieden zullen voor velen aan waarde winnen, als zij de stilte daar ook echt kunnen ervaren.

Nu stilte en rust sterk aan maatschappelijke waardering winnen, moet het mogelijk zijn de aandacht te vergroten voor de stiltegebieden (Gezondheidsraad 2006¹, Planbureau voor de Leefomgeving 2010²). Maar dit vraagt dan om een nieuwe benadering. Naast beschermen en behouden gaat het ook om versterken en beleven. Zodat de stilte actief ervaren kan worden. Voor provincies betekent dit dat naast de ruimtelijke regulering actief zal worden ingezet op het stimuleren van benutting en beleving van de stiltegebieden. Dat kan alleen maar in nauwe samenwerking met overheden, organisaties en bevolking ter plekke. Het zijn de lokale gemeenschappen die de gebieden moeten omarmen en ermee aan de slag gaan. Elk gebied heeft eigen kenmerken. Het ene stiltegebied is het andere niet. Sommige zijn robuuster dan andere. Sommige laten meer activiteiten toe dan andere. En het is telkens zoeken naar een broos evenwicht: beschermen en behouden van de stilte enerzijds, benutten en beleven anderzijds.

Het is dus zaak dat provincies aan lokale gemeenschappen concrete aanknopingspunten bieden om met stilte en stiltegebieden aan de slag te gaan. In het volgende hoofdstuk presenteren we een staalkaart van mogelijkheden.

¹ Gezondheidsraad. *Stille gebieden en gezondheid*. Den Haag: Gezondheidsraad, 2006; publicatie nr 2006/12.

² Planbureau voor de Leefomgeving. *Balans van de Leefomgeving 2010*, Den Haag/Bilthoven, Planbureau voor de Leefomgeving, 2010.

3. Stiltegebieden en.....

Stiltegebieden kunnen tal van functies vervullen. Het is niet zo dat de stilte elke activiteit belet. Integendeel. Juist door de beleving van de stilte, door het gebied te ervaren krijgt de stilte pas waarde.

Aan de andere kant zijn de mogelijkheden in stiltegebieden natuurlijk niet onbegrensd. De essentie van zo'n gebied is dat het er (veel) stiller is dan elders. Nieuwe activiteiten kunnen die stilte dusdanig doorbreken dat je als het ware het kind met het badwater weggooit.

Het is dus altijd een kwestie van het zoeken naar de goede balans. Naar mogelijkheden om van de

stilte te genieten c.q. die stilte een plek te geven ten behoeve van andere waardevolle zaken, van ruimtelijke kwaliteit tot recreatie en toerisme. Soms kunnen die mogelijkheden worden gevonden in de stiltegebieden zelf, soms ook in de directe omgeving.

We hebben voor een groot aantal beleidsvelden onderzocht welke toegevoegde waarde stilte kan hebben. De meest in het oog springende daarvan zijn hier beschreven. Bij elk beleidsveld geven we ook concrete voorbeelden waar men op de een of andere manier iets met het thema stilte heeft gedaan. Als inspiratiebron voor wie met een stiltegebied aan de slag wil.

... Ruimtelijke ontwikkeling en ruimtelijke kwaliteit

In Nederland is ruimte schaars, en is er stevige concurrentie tussen een veelheid van functies. Vaak heeft één gebied verschillende gebiedskwalificaties en bestemmingen. Dat geldt zeker ook voor het buitengebied. In andere landen zijn er vaak grote of uitgestrekte natuur- of buitengebieden waar weinig mensen wonen en er geen druk is op de ruimte vanuit andere functies. Wat dat betreft is het in ons land altijd woekeren met schaarse ruimte. In dat krachtenspel zoekt ook het thema stilte een plaats.

In het denken over ruimtelijke ontwikkeling spelen stiltegebieden nog een ondergeschikte rol. Het is geen groot kernthema van beleid. In de [Balans van de Leefomgeving](#) heeft akoestische kwaliteit nu wel een plek gekregen. Volgens het [Planbureau voor de Leefomgeving](#) zouden stiltegebieden structureel moeten worden opgenomen in Gebiedsagenda's. Dat gebeurt nu nog lang niet overal.

Stiltegebieden krijgen meer betekenis en een logischer plek als ze in samenhang worden bekeken met hun ruimtelijke omgeving. Veel stiltegebieden ontleen hun waarde aan de beleving ervan, beleving vooral door degenen die uit die omgeving komen, die er wonen/leven. Misschien wil niet iedereen **in** een stiltegebied wonen, omdat je er nu eenmaal tegen beperkingen aan loopt. Maar dicht **bij** een stiltegebied wonen is alleszins de moeite waard.

Er kan beter worden gewerkt aan ruimtelijke kwaliteit als een gebied in een bredere context wordt ontwikkeld, dus veel breder dan alleen binnen de grenzen van een stiltegebied alleen. Denk aan mogelijkheden tot zoning in grotere gebieden. Met het 'echte stiltegebied' in de kern en daaromheen mooie, natuurlijke, minder stille gebieden. Op enkele plaatsen zijn daar al goede ervaringen mee opgedaan. We weten dat de meeste recreanten in het buitengebied niet diep de natuur in trekken, maar relatief aan de randen blijven.

Voor deze recreanten is het juist heel goed, dat in de randen ruime mogelijkheden voor recreatie zijn met verschillende gradaties van intensiteit (en geluid). Naarmate men meer de stille kern nadert, wordt de groep bezoekers kleiner en selectiever. Juist voor hen zou de stille kern het ‘hoogtepunt’ van de ruimtelijke kwaliteit kunnen bieden, een ‘Oase van Rust’. Juist die Oases van Rust bieden extra ruimtelijke en landschappelijke waarde. Tussen de volle en drukke stedelijke, agrarische, recreatieve en industriële gebieden zijn het unieke intermezzo’s.

Bij veel van de huidige stiltegebieden wordt naar vormen van zonerings gezocht. En dat blijft niet tot stiltegebieden alleen beperkt. Een van de grootste terreinbeheerders Staatbosbeheer zegt hierover:

‘Wij verplaatsen onze parkeerplaatsen naar de randen van de gebieden waar dit maar mogelijk is. Bezoekersstromen worden hierdoor omgeleid. Onze gebieden zijn voor het grootste deel afgesloten voor gemotoriseerd verkeer. Wij zetten er vaak op in om ook niet in eigendom zijnde (zand)wegen in en naast onze terreinen afgesloten te krijgen voor gemotoriseerd verkeer. “Lawaaï”-activiteiten krijgen geen toestemming.’

Denk ook aan [landschapsarchitectuur](#). Door goede landschappelijke inrichting kan een groter gebied beter ingedeeld, beschermd en verduidelijkt worden. Een interessante invalshoek vormt het creëren van betere overgangen tussen deelgebieden binnen een landschap. De grens van veel stiltegebieden is nu vaak arbitrair in de ogen van de gebruiker. Bij het overschrijden van die grens verandert voor de bezoeker weinig. Hooguit staat er een bordje langs het pad. Door het creëren van zichtbare en merkbare overgangszones, bijvoorbeeld bij de overgang van het meer lawaaïge gebied via geluidsarmer gebied naar stiltegebied, wordt de functie van het totale gebied voor de bezoeker helderder. En wordt het gebied voor verschillende groepen ook interessanter. Het stiltegebied krijgt een duidelijker plek in het totale landschap.

Belangrijk in de ruimtelijke ontwikkeling is de planvorming. In de bijlage over Instrumenten

gaan we wat dieper in op de kansen en mogelijkheden op dit terrein. Duidelijk is dat de grootste verantwoordelijkheid hier ligt bij provincies en gemeenten.

Provincies kunnen dit waarmaken door stiltegebieden een plek te geven in hun structuurvisies en provinciale milieuverordeningen waar het wordt doorvertaald in concrete richtlijnen en normen. Gemeenten kunnen de stiltegebieden opnemen in hun bestemmingsplannen en daar concrete uitwerkingen aan koppelen, zoals bijvoorbeeld gebeurt met de Ecologische Hoofdstructuur ([EHS](#)) of [Natura 2000](#).

Voor beide geldt dat hier in de praktijk nog lang niet altijd invulling aan wordt gegeven. Ten dele heeft dit te maken met de relatief lage beleidsprioriteit van individuele provincies en gemeenten, als het om stilte gaat. Maar het blijkt ook te maken te hebben met onduidelijkheden rondom grenzen en normen. Een begrip als ‘gebiedseigen geluid’ is voor meer interpretaties vatbaar. En als men kiest voor zonerings dringt zich de vraag op, hoe men dan overgangszones juridisch bindend kan handhaven. Hier ligt een opgave voor beide overheidslagen. Voor provincies in het concreter maken van normen en richtlijnen in hun Provinciale Milieu- en/of Ruimtelijke Verordeningen. Voor gemeenten in een actiever beleid rondom stiltegebieden op hun grondgebied.

Bij dit laatste speelt nog een specifiek punt dat extra aandacht vraagt. De meeste stiltegebieden zijn geruime tijd geleden door de provincies aangewezen. Daarbij was de eerste insteek: behoud en bescherming. Dat heeft er in veel gevallen toe geleid dat gemeenten deze gebieden in hun bestemmingsplannen hebben opgenomen, waarna ze als het ware ‘ruimtelijk op slot zijn gedaan’. Geen ruimte voor welke ontwikkeling dan ook. Maar dus ook niet voor een betere beleving en/of benutting door diegene die van stilte wil genieten. In dit visiedocument bieden we aanknopingspunten om juist op dat terrein nieuwe initiatieven mogelijk te maken. Dat vraagt van de provincies een nieuw stiltebeleid waarin behoud en bescherming hand in hand gaan met beleving en ontwikkeling. Van gemeenten vraagt het een nieuwe reflectie op de kansen voor ‘hun’ stiltegebieden.

Heel de Heuvelrug

Een integrale aanpak van de Utrechtse Heuvelrug (waarin zich ook stiltegebieden bevinden). Natuur, cultuur, recreatie in een doordachte zonering.

Hierbij leveren gemeenten, provincies, terreinbeheerders, natuur en milieuorganisaties en gebruikers allemaal een bijdrage. Heel de Heuvelrug, dat weer uiteenvalt in deelgebieden met eigen accenten, is een goed voorbeeld van het gegeven dat eigenlijk altijd maatwerk nodig is.

Meer [informatie](#) bij Utrecht Landschap.

Behoeftte aan rust, ruimte en duisternis in de Waddenzee

Onderzoek naar de mogelijkheden voor een integrale visie op (on)mogelijkheden van menselijke activiteiten in het Waddenzeegebied, gelet op de specifieke kwaliteiten van dit gebied.

Doel van het onderzoek is het zichtbaar maken van menselijke activiteiten in de Waddenzee die aanvaardbaar zijn in relatie tot de kenmerkende belevingswaarden van het Waddengebied.

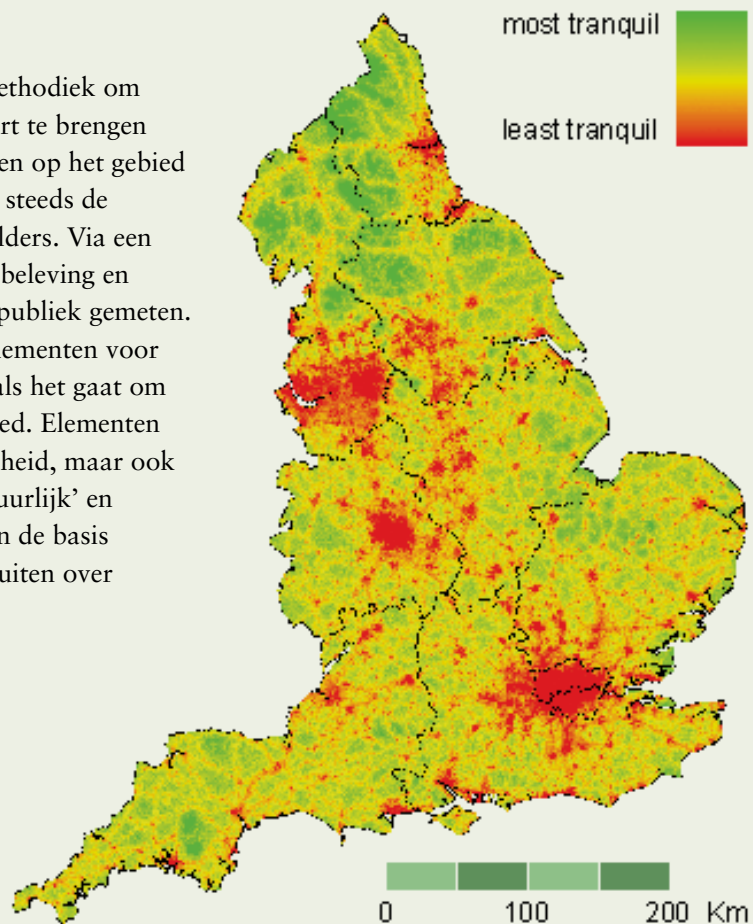
Dit kan het beleid helpen bij het opzetten van een systematiek van landschapsgrenzen als uitgangspunt van vergunningverlening in en rond de Waddenzee

Meer informatie over [aanpak en inhoud](#) beschikbaar bij het KNAW.

Tranquillity Mapping (UK)

Vooral in de UK ontwikkelde methodiek om gebieden te waarderen en in kaart te brengen die een bijzonder kwaliteit hebben op het gebied van stilte en rust. Vertrekpunt is steeds de beleving van gebruikers/stakeholders. Via een gestructureerde aanpak worden beleving en waardering (Appraisal) van het publiek gemeten. Zo wordt ook duidelijk welke elementen voor gebruikers het belangrijkste zijn als het gaat om stilte en rust in een bepaald gebied. Elementen als natuur, landschap, ruimtelijkheid, maar ook activiteiten en bronnen van 'natuurlijk' en 'onnatuurlijk' geluid. Dit ligt aan de basis van ruimtelijke planning en besluiten over landgebruik.

Een handzaam inzicht in de methodiek biedt het document [Mapping Tranquillity](#).

Flûster en Dûster

Project van Milieufederatie Groningen om de kwaliteiten stilte en donkerte binnen de provincie in kaart te brengen. Kwaliteiten die men zeker in Groningen als essentieel voor haar buitengebied ervaart. Gebaseerd op onderzoek in vier Groningse stille (en donkere) gebieden. Met geluidsmetingen en bezoekersenquêtes. Ze zijn als input gebruikt voor het provinciale omgevingsplan.

Meer weten? [Informatie over het project](#) (en het bijbehorende onderzoekmateriaal).

... Regionale economie en werkgelegenheid

Hoewel er een spanning lijkt te bestaan tussen economie en stiltegebieden, kan een stiltegebied wel degelijk economische mogelijkheden hebben. Stiltegebieden in Nederland bieden, als je er zorgvuldig naar kijkt, ruimte voor individueel, kleinschalig ondernemerschap.

Mits goed en doordacht gefaciliteerd, biedt dit kansen voor economische ontwikkeling. Dat ligt het meest voor de hand in de toeristisch-recreatieve sector. Horeca, verblijfsrecreatie, bezinningstoerisme, extensieve sportbeoefening en dergelijke. Maar ook voor bijvoorbeeld cultureel ondernemerschap, combinaties met agrarische bedrijvigheid, ondernemingen in de sfeer van gezondheid en wellness en dergelijke zijn in of bij sommige stiltegebieden serieuze kansen.

Stiltegebieden kunnen ook een belangrijke vestigingsfactor zijn voor andere bedrijven. Niet zozeer in het gebied zelf, maar in de nabije omgeving. Beschikbaarheid van ruimte waar mensen tot rust kunnen komen, de zgn. reflectiecapaciteit van een gebied, is een belangrijke factor voor de leefbaarheid van omwonenden.

En daarmee een belangrijke vestigingsfactor. Onderzoek van Buck Consultants voor het Ministerie van Economische Zaken liet al zien, dat bedrijven vestigingsfactoren als kwaliteit van de leefomgeving steeds sterker mee laten wegen in hun keuze voor een locatie. Maar de praktijk is dat gemeenten deze onvermoede factor nog lang niet altijd in hun economisch en wervingsbeleid benutten. Dat gebeurt wel in gemeenten waar natuurbeleving, toerisme en recreatie de belangrijkste bronnen van inkomen vormen, zoals op/ rond de Veluwe. Maar veel minder in gemeenten met een breder geschakeerde economische infrastructuur.

Een laatste aspect is dat de natuur, ook die in stiltegebieden, op zich een werkplek kan zijn. Bos- en terreinbeheerders verdienen hier hun dagelijks brood. Het professionele beheer van deze gebieden is een vak apart, dat steeds meer specifieke competenties vraagt. Naast technische competenties gaat het dan bijvoorbeeld ook om vaardigheden om met gebruikers/publiek om te gaan. Beheerders investeren daar steeds meer in.

Werken in de natuur

[Staatsbosbeheer](#) biedt naast regulier werk nadrukkelijk ook mogelijkheden voor vrijwilligerswerk. Dit geldt ook voor veel andere grote terreinbeheerders, zoals de provinciale landschappen en Natuurmonumenten.

Een bijzondere categorie werkgelegenheid is die van mensen die moeilijker aan het reguliere arbeidproces kunnen deelnemen.

Stilte - educatie Buitenkans

Stichting Buitenkans biedt personen die vanwege een beperking niet of moeilijk aan de arbeidsmarkt kunnen deelnemen, een interessante en waardevolle dagbesteding in het groen. De ervaring leert dat deze personen helemaal opbloeien door hun werkzaamheden in de natuur of met de dieren op de Streekboerderij.

De website van de [stichting Buitenkans](#) geeft meer achtergrondinformatie.

Groei en Krimp in Gelderland

Een grootschalig, meerjarig project binnen het programma Veluwe 2010 dat beoogt tot een zoneringsplan te komen van recreatiebedrijven binnen het hele Veluwegebied. Concreet houdt dit in dat bedrijven die in de meest kwetsbare kerngebieden van het Veluws natuurgebied liggen, verplaatst worden naar minder kwetsbare randen. Zo wordt een 'krimp' in kwetsbare en stille gebieden gecompenseerd door een 'groei' van recreatiebedrijven in de minder kwetsbare gebieden van de Veluwe.

Meer weten over groei en krimp in Gelderland? De provincie biedt [achtergrondinformatie en documenten](#).

... Bouwen en Wonen, kwaliteit van de leefomgeving

Dicht bij een stiltegebied wonen is alleszins de moeite waard. Ook daarom houdt de betekenis van een stiltegebied, een Oase van Rust, niet op bij de grenzen van het stiltegebied zelf. Voor de omgeving van het gebied, voor omwonenden, aanpalende agrarische of andere bedrijven, toeristische voorzieningen in de omgeving, zelfs verstedelijkte gebieden op enige afstand, kan het simpele feit dat er ergens in de buurt zo'n Oase is al van groot belang zijn. Je hoeft er zelfs fysiek niet eens heel vaak te zijn, om het bestaan ervan toch belangrijk te vinden. Net als kunstminnaars die zelden zelf een museum bezoeken: 'Het is van groot belang dat het er is, ook al gebruik ik het zelf niet zo vaak.' Of, dichterbij huis: 'Lawaaï is beter te verduren, als je weet dat er rustige plekken binnen bereik zijn.' (F. Woudenberg, publicist en beleidsmaker GGD Amsterdam). Een belangrijke consequentie hiervan is dat de betekenis van stiltegebieden zeker niet ophoudt bij hun fysieke grens.

Stilteplekken/stiltegebieden in de directe omgeving vormen een aantrekkelijke woon- en vestigingsfactor. Een reden voor mensen om juist daar te gaan wonen/leven. Er zijn echter nog niet veel gemeenten, ontwikkelaars of bouwers die deze factor actief benutten. Wellicht ook ingegeven door het idee, dat een stiltegebied iets is om 'uit de buurt te blijven'. Dat idee moet dus ontkracht worden. Weliswaar is het niet de bedoeling dat woningbouw ontstaat in of direct naast een stiltegebied. Maar op iets verdere afstand zijn die mogelijkheden er natuurlijk vaak wel. En hoe aantrekkelijk kan wonen zijn op loopafstand van een stiltegebied?

In Vlaanderen, waar op een andere manier met stilte wordt omgegaan, leeft de gedachte: 'De term stiltegebied is misschien ook niet zo gelukkig gekozen. Er zit een gevoelswaarde in van verbieden en dat is iets wat we helemaal niet willen. We gaan niet uit van regels, het legt de mensen geen beperkingen op. Daar was in het begin wel verwarring over. Sommige inwoners dachten dat ze hun grasmachine niet meer zouden mogen gebruiken, enkele boeren vreesden dat ze niet meer met de tractor zouden kunnen uitrijden. We hebben kunnen verduidelijken dat het stiltegebied hen juist niet wilde remmen in hun ontplooiing. Het verhaal van stilte/rust is er geen van tegenstellingen. Het zoekt juist naar samenwerking van iedereen die de waarde van stilte/rust in deze tijd ontdekt.'

Stille plekken Amsterdam

Het sterkst verbonden met het thema gezondheid, maar duidelijk ook met de kwaliteit van wonen en leven in de stad. De [digitale atlas](#) van Amsterdam geeft een overzicht van stille plekken.

De GGD Amsterdam is initiatiefnemer van het project Stille Plekken. Op zijn website geeft hij achtergrondinformatie. Daar is ook de digitale atlas te vinden.

Stilte in de stad, Utrecht

Utrecht is zelf de wijken in gegaan om bewoners te vragen naar stiltebeleving en stille plekken. Ook is er een website opgezet waar inwoners stille plekken kunnen aanmelden. Met hun eigen verhaal erbij. Zo ontstond een [kaart van Utrecht](#) met verrassende stille plekken.

WAERBEKE

Deze sociaal-culturele beweging in Vlaanderen heeft als hoofddoel het bevorderen van de beleving, vrijwaring en duurzame ontwikkeling van de kwaliteiten stilte, rust en ruimte in de samenleving. Ze inspireert en begeleidt tal van initiatieven die stilte een plek geven. Ze is actief in gemeenschapsvorming op lokaal en regionaal niveau. WAERBEKE ligt in het hart van het eerste officieel erkende Stiltegebied Dender-Mark (in Geraardsbergen) en is de bakermat van deze beweging. Inspirerende projecten zijn onder meer: 'Monumenten van stilte', de wandelhulp 'Heuvelland Tranquillizer' die kaarten en informatie bevat over karaktervolle, stille plekken in de gemeente Heuvelland (provincie West-Vlaanderen; www.tranquillizer.be) en www.portaalvandestilte.be.

... Recreatie en toerisme

De meest voor de hand liggende functie van stiltegebieden is als recreatiegebied voor de lokale bevolking en/of toeristen. Een deel van de recreanten zoekt rust en ruimte, anderen zoeken spanning, uitdaging en gezelligheid. De recreatiebranche in het buitengebied was traditioneel juist gericht op rust en ruimte, maar dat beeld is wel flink verschoven. Spectaculaire attracties en feestelijke uitspanningen zijn er nu te over.

Toch liggen er nog volop kansen om ook stiltegebieden voor recreatie en toerisme interessant te maken. Een goed voorbeeld is de Limburgse aanpak van bezinningstoerisme. Zoals eerder aangegeven is er een groeiende behoefte aan bezinning, rust en stilte. Ook in Vlaanderen wordt dit onderkend. Bezinningstoerisme speelt hierop in. [Uit onderzoek blijkt dat de helft van alle Nederlanders geregeld behoefte heeft aan bezinning.](#) Ongeveer

tien procent geeft daadwerkelijk gevolg aan dit gevoel. De bezinnings-toerist was eerst vooral vrouw en ouder, maar de groep is aan het verbreden en verjongen. Dit geldt bijvoorbeeld ook voor de wandelaar. De meerderheid is nog 55+, maar ook deze groep verjongt. Deze zoekt vaak gezelligheid en gezondheid, een deel gaat het om de sportieve prestatie.

Veel stiltegebieden zijn geschikt voor vormen van bezinningstoerisme. Er zijn relaties met cultureel erfgoed, natuur, landschap. In deze combinaties liggen veel kansen. In Limburg is berekend dat de economische waarde van dit toerisme meer dan 15 miljoen euro per jaar bedraagt.

Het opzetten van bezinningstoerisme vraagt een integrale aanpak, die naast beschermen en behouden ruimte maakt voor ontwikkelen. Bruggen moeten worden geslagen naar geschikte partners, die met een gebied aan de slag willen. In het bedrijfsleven, bij terreinbeheerders en bij lokale overheden. De rol van de overheid zien de partijen in de toeristisch-recreatieve sector vooral als positief regulerend, en soms als stimulerend. Het initiatief en het eigenaarschap moeten liggen bij de betrokken bedrijven, organisaties en gemeenschappen. Anders komt het niet van de grond.

Recreatie en toerisme hoeven niet altijd om grootschalige activiteiten te gaan. Ook bij gebieden die geen grootschalige toeristische impuls verdragen, liggen kansen. Denk aan thema's als bezinning, meditatie en retraite.

Bezinningstoerisme Limburg

De Provincie Limburg heeft bezinningstoerisme omarmd als belangrijke nieuwe categorie. Op initiatief van o.m. de Limburgse Kamer van Koophandel wordt gewerkt aan projecten met het lokale bedrijfsleven en de overheid.

De [KvK Limburg](#) heeft over dit onderwerp een concreet en handzaam rapport gepubliceerd.

Kamperen en stilte

Er zijn campings die zich specifiek op het thema stilte profileren. Op de [Utrechtse Heuvelrug](#) bijvoorbeeld en in [de Schermerpolder](#). Zij maken van de stiltebeleving hun centrale ‘verkoopargument’.

... Landbouw

De landbouw lijkt soms een soort haat-liefde-verhouding te hebben met natuur en landschap, en ook met stilte. Enerzijds strijden landbouwers om schaarse ruimte, om het kunnen uitoefenen van hun bedrijf zonder onredelijke externe eisen, en om uitbreidingskansen. Anderzijds voelen landbouwers zich sterk, vaak sterker dan anderen, verbonden met de aarde en de natuur.

Men is in deze sector inmiddels wel gewend geraakt aan allerlei gebiedskwalificaties rond natuur en milieu en aan het feit dat dit eisen en beperkingen met zich meebrengt voor grondgebruik en bedrijfsvoering. Veel boeren spelen daar zelf op in.

Stiltegebieden spelen daarbij echter nog geen grote rol. De combinatie van agrarische bedrijfsvoering met functies als natuurontwikkeling of landschapsbehoud is al flink ingeburgerd. Ook zijn er allerlei creatieve vormen van ondernemerschap die boeren naast of in plaats van hun agrarische bedrijf hebben ontwikkeld, boeren-campings, boerenwandelingen, boerengolf, enz. Maar er liggen ook aanknopingspunten voor stiltegebieden. Zorgboerderijen in combinatie met stiltegebieden bieden bijvoorbeeld wel degelijk kansen (zie case zorgboerderij Tiengemeten).

De rol die agrariërs zouden kunnen spelen op het gebied van stilte is nog onderbelicht. In Vlaanderen is op verschillende plekken juist een stevig pact met de landbouw tot stand gekomen. Daar ziet men de landbouwers als cruciale spelers om de kwaliteit van een gebied te versterken. In Waerbeke bijvoorbeeld zijn agrariërs actief betrokken en uitgegroeid tot mede-trekkers van het stiltebeleid ter plaatse.

Ook in ons land erkent men dat de agrarische bedrijfsvoering van tijd tot tijd geluid produceert. Dat geluid ervaart men als 'natuurlijk', als behorend bij een gebied met een hoge landschappelijke kwaliteit. We beschouwen dit geluid als 'gebiedseigen'. Het staat niet per definitie op gespannen voet met stiltegebieden.

Recreëren bij de boer

Er zijn veel voorbeelden van recreëren bij de boer. Bezinning, beleving van het buitengebied en rust staan centraal. Wat weten we nog van het landleven? Wanneer hebt u voor het laatst kunnen luisteren naar de stilte? Kunnen luisteren naar het gekwaak van kikkers in de sloot? Weet u nog hoe drogend hooi in het weiland ruikt? Gewekt door het kraaien van de haan of het gerammel van de melkbussen? Vergeten? Nog nooit beleefd? Daar is wat aan te doen.

Vekabo Nederland verenigt veel boeren die zich hiermee bezighouden (www.vekabo.nl).

Zorgboerderij Idahoeve

In het stiltegebied Haringvliet-Overflakkee op het eiland Tiengemeten, is de Idahoeve ingericht als zorgboerderij. Hier wordt op een professionele manier zorg verleend aan mensen met een psychiatrische aandoening en mensen met een niet-aangeboren hersenaandoening (NAH).

De kracht van het concept komt naar voren in de manier waarop arbeid en/of vrijetijdsbesteding wordt aangeboden. In dit kader wordt samengewerkt met Natuurmonumenten. Het eiland Tiengemeten biedt patiënten de overzichtelijkheid en rust die nodig is om te ontdekken welke richting ze op willen in de toekomst. Initiatiefnemer is de Bavogroep.

Achtergronden, video-impressies, contactinformatie en meer is te vinden op www.idahoeve.nl.

... Natuur en milieu

Natuurbescherming is een van de aspecten die aan de basis liggen van de stiltegebieden zoals wij die in Nederland kennen. Het belang van stilte voor flora en (vooral) fauna is in bepaalde gebieden groot tot zeer groot. Sommige soorten zijn (zeer) gevoelig voor verstoring of verontrusting. Stiltegebieden zijn dan ook bij uitstek oasen van rust voor deze soorten. Sommige kunnen alleen dankzij deze bijzondere bescherming behouden blijven.

De natuurbeweging is aanmerkelijk beter georganiseerd dan de stiltebeweging. Waar 'natuurgebied' een duidelijke, beschermende waarde heeft in de ogen van veel burgers, is dat voor 'stiltegebied' niet het geval. De natuur heeft duidelijke voorvechters die het debat en soms het gevecht aangaan voor schaarse ruimte. Stilte heeft die niet.

In veel gevallen valt op dat men stilte vaak ziet als een onderdeel van de kwaliteit van een natuurgebied, niet als iets afzonderlijks. Het is opmerkelijk, dat de natuur- en milieubeweging de waarde van stilte nog niet overal krachtig omarmt en tot speerpunt maakt. De aandacht van de milieubeweging voor geluid en geluidshinder concentreert zich in de meeste gevallen op bewoonde gebieden en op geluidseffecten van nieuwe infrastructuur. Geluidshinder is eerder een thema dan stilte.

Er is echter wel een kentering zichtbaar. In steeds meer regio's wordt er door natuur- en milieuorganisaties actief meegewerkt aan geluidskwaliteit en stilte in het buitengebied. Provincies en terreinbeheerders die stilte belangrijk vinden, zoeken vaker coalities met deze 'natuurlijke partners'.

Er is geen principiële belemmering. Men vindt stilte meer en meer een belangrijke kwaliteit. Het is meer een kwestie gebleken van prioriteit van dit thema tussen de andere issues rond natuur en milieu.

Het actief betrekken van natuur- en milieuorganisaties in lokale stilte-initiatieven biedt extra kansen, ook met het oog op de gemeenschapsvorming die vaak nodig is om dit soort initiatieven duurzaam van de grond te krijgen.

Dat natuur en milieu beter georganiseerd lijken dan stilte is echter ook nog het gevolg van een andere factor, de regelgeving. Bestemmingsplannen en omgevingsvergunningen worden getoetst aan diverse wetgeving op de aspecten, natuur, flora & fauna en milieu. Voor stilte is dit, zoals ook eerder aangegeven, veel minder helder en veel minder scherp. En dat geldt ook voor de handhaving.

Eilanden van Stilte

Een concreet initiatief van enkele jaren geleden is het project Eilanden van Stilte. Dit werd getrokken door de Stichting Natuur en Milieu, in samenwerking met o.m. het IPO. Het richtte zich op het beschermen van grotere, (nog) stille gebieden tegen dreigende geluidsoverlast, door vooral de luchtvaart.

Projectbeschrijving en concrete producten van Eilanden van Stilte, zoals kaartmateriaal, voorstellen voor (betere) criteria voor stilteverstoring en aanvullende literatuur zijn te vinden bij de [Stichting Natuur en Milieu](#).

Zoekgebieden Eilanden van Stilte

	Meest prioritaire gebieden	Gebieden met zeer grote waarde. De meest stille kernen gearceerd. Maatgevend voor netwerk luchtroutes.
	Prioritaire gebieden	Gebieden met zeer grote waarde. Richtinggevend voor netwerk luchtroutes.
	Overige gebieden	Gebieden met grote waarde. aanwijzing zo mogelijk volgend op ontworpen netwerk luchtroutes.
-
	Nationale Parken		Stilte Gebieden
	Vogel en Habitatrichtlijn én NB-wet gebieden		Nationale Landschappen (zonder de lijnes)
	Kerngebieden EHS (excl. water)		

... Mobiliteit

Deze sector, die wellicht vanuit een oogpunt van stilte de grootste bedreiging vormt, is tegelijkertijd een van de weinige beleidssectoren waar het thema geluid altijd een rol speelt.

Bij de aanleg van infrastructuur voor mobiliteit is geluid altijd een thema. Hierbij wordt door de mobiliteits- en infrastructuurdeskundigen overigens vrijwel uitsluitend alleen gekeken naar de wettelijke normen die zijn bedoeld om hinder te voorkomen.

Veel van de maatregelen zijn technologisch van aard. Er zijn tal van oplossingen van stiller asfalt tot verdiepte aanleg of tunnels, die de geluidsoverlast van mobiliteit kunnen indammen. Zeker stil asfalt is op diverse plaatsen al een nuttige maatregel gebleken.

Met overzichtelijke meerkosten kan een enorme kwaliteitsverbetering worden gerealiseerd.

Dat nieuwe infrastructuur een bedreiging kan vormen voor stiltegebieden is duidelijk. Tegelijkertijd zijn mobiliteitsspecialisten bereid, verder na te denken over de vraag hoe de mate van geluidshinder kan worden beperkt en een balans tussen mobiliteit en stilte gevonden zou kunnen worden. Die mobiliteitsspecialisten vinden we in allerlei organisaties en op tal van functies, niet in de laatste plaats binnen het eigen provinciale apparaat.

In het kader van het provinciale verkeers- en vervoersbeleid zou het daarom de moeite lonen, na te gaan hoe stilte en mobiliteit elkaar beter zouden kunnen verstaan. Te denken valt aan

het beter nadenken over bundeling en scheiding. Waar bepaalde gebieden stil blijven, zal in andere gebieden meer geluidsbelasting kunnen worden toegelaten. Net zoals provincies kijken naar het tegengaan van verrommeling rond bedrijven en concentratie van bedrijventerreinen, zo zou men

ook actiever kunnen nagaan hoe men door ruimtelijke bundeling sommige gebieden intensiever voor infrastructuur benut, terwijl andere, waardevolle gebieden juist worden ontzien. Met de stiltegebieden in het hart daarvan.

Ook binnen en in de buurt van de stiltegebieden kan men kijken naar mogelijkheden om verkeersinfrastructuur te bundelen. Als er dan toch al wegen doorheen of langs gaan, zijn deze dan zo te bundelen of te benutten dat de grootste stromen langs de rand van het gebied gaan? Een maatregel waar op verschillende plaatsen mee wordt geëxperimenteerd is snelheidsverlaging. Dat leidt tot een lagere geluidsbelasting.

Stil asfalt

Een technische oplossing om geluidsoverlast van autoverkeer te beperken. In sommige gebieden, bijvoorbeeld in Gelderland op de Veluwe, is dit asfalt grootschalig toegepast in natuurlijke en stille gebieden. Er zijn inmiddels diverse varianten stil asfalt en zeer stil asfalt. Achtergrondinformatie is te vinden op de site www.stillerverkeer.nl die CROW in opdracht van VROM en RWS heeft ontwikkeld. Daarnaast leveren tal van leveranciers informatie op het web.

De Provincie Gelderland heeft in haar [Actieplan Geluid 2008 – 2012](#) vastgelegd dat in het normale wegenonderhoud systematisch gekeken wordt naar de aanleg van stil asfalt. Inmiddels zijn al honderden kilometers weg van dit stille asfalt voorzien.

Heuvelland, samen natuurlijk bereikbaar

Doel van het project is een verkeer- en vervoersysteem dat een duurzaam evenwicht biedt voor kwaliteiten van natuur, leefbaarheid en toerisme en recreatie.

De provincie Limburg is een belangrijke aanjager van dit project. Achtergrondinformatie biedt ze [hier](#). Daar is ook het uitvoeringsplan te vinden.

Trage Wegen

Een Vlaams initiatief dat zich inzet voor de herwaardering van buurtwegen, veldwegen, holle wegen, oude spoorbeddingen, jaagpaden en dergelijke. Doel is het eventueel heropenen, behouden, herstellen én ontwikkelen van deze wegen. Het bevindt zich op het grensvlak van mobiliteit en cultureel erfgoed.

Ook in Nederland zijn inmiddels enkele initiatieven genomen.

Inspiratie biedt: www.tragewegen.be.

... Onderwijs, educatie

Stilte en educatie vormen een interessante combinatie.

Op de eerste plaats kunnen stiltegebieden een rol spelen in natuur- en milieueducatie (NME). De vanzelfsprekendheid van de natuur is voor velen verloren gegaan. Kinderen worden vanaf 4 à 6 jaar wel opgevoed als verkeersdeelnemer, niet als natuur- of stilte-deelnemer. Binnen het onderwijs kan meer natuurlijke aandacht voor de leef-omgeving worden gecreëerd door gebieden, ook stiltegebieden, te bezoeken en te ervaren. Zo leiden we een meer bewuste generatie op.

Los van enkele concrete organisaties leggen weinige echter de relatie tussen stiltegebieden en educatie. Hier is een substantiële inhaalslag noodzakelijk. Stiltegebieden zijn vaak klein en liggen versnipperd. Het is daarom erg moeilijk om er flink mee aan de slag te gaan. Het bredere thema 'natuur' heeft het wat dat betreft een stukje gemakkelijker.

NME-organisaties zien echter wel degelijk kansen voor concrete educatieve activiteiten in stiltegebieden. De specialisten op dit gebied geven daarbij aan dat dan stilte het centrale issue moet zijn, niet het *stiltegebied*. Wanneer we stilte breder als thema kunnen gebruiken (ook in de gebouwde omgeving, ook geluidsarme industrie, ook geluidsarme infrastructuur), komt de educatie in een ander en meer perspectiefrijk daglicht te staan.

Er is nog een tweede, interessante verbinding tussen stilte en educatie. Het volgende gedichtje van een zevenjarige jongen zegt het misschien wel het best:

Ik kan niet goed stil zijn

Mijn hoofd is te vol

Veel te vol

Vol met woorden

Heel veel gedachten

Wat doe ik er aan

Ik weet het niet

(gedicht van Ties, gepresenteerd tijdens de '7 Minutes of Inspiration', 28-02-2011)

In het onderwijs is de aandacht in de lesprogramma's noodzakelijkerwijs overwegend gericht op de inhoud die moet worden overgedragen op het kind. Op het leren en het weten. Maar voor overdracht van kennis en ervaring is luistervermogen nodig en moet er ook ruimte zijn om nieuwe kennis toe te laten.

Er zijn interessante ervaringen met zogenoemde aandachtseeducatie. Met lessen waarin kinderen leren ervaren, luisteren en voelen. Als voorwaarde voor leren. 'Leren leren' begint met 'leren luisteren'. Veel daarvan gebeurt in de normale schoolsetting. Maar stille plekken en stiltegebieden kunnen bij uitstek plaats bieden aan dergelijke lesvormen. Een uitdaging voor terreinbeheerders om hun gebieden juist voor scholen actief open te stellen.

AOB

De algemene Onderwijsbond ging diep in op het thema Stilte en onderwijs op het Paascongres van scholen in het confessioneel onderwijs. Het [verslag](#) daarvan biedt een inkijkje in de vele invalshoeken van waaruit dit thema een plek kan krijgen.

'Stil onderwijs' in het buitengebied

Er zijn individuele scholen die rond het thema stilte een opzet hebben gemaakt. Dat is vaak kleinschalig en op initiatief van individuele leerkrachten. Het thema is (nog) niet in 'officiële' lesprogramma's opgenomen.

Concrete en aansprekende voorbeelden zijn onder meer: Leren in de Natuur van Landschapsbeheer Friesland (www.landschapsbeheerfriesland.nl) en het door de provincie Gelderland ondersteunde project [Cool Nature](#).

En, niet te vergeten:

Praktijklessen NME Binnen- en buitenschools leren

NME is erg actief met programma's om kinderen binnen en buiten de school in contact te brengen met vraagstukken rond natuur en milieu. Stilte en rust spelen daarbij tot nu toe impliciet een rol (ervaren van stilte en geluiden in het buitengebied). Men staat positief tegenover verdiepen van dit thema op relevante plekken.

Informatie over de activiteiten is te vinden via www.nme.nl. Daar onder meer bijdragen over Leren van de Natuur, het totale cursusaanbod, De omnibus (die binnenschools en buitenschools verbindt) en congressen en symposia.

Stichting IAM

De Stichting IAM, van het Engelse I Am en het Latijnse iam (nu), voor stilte-educatie is 7 jaar geleden opgericht om het belang van stilte en innerlijke rust voor kinderen en hun opvoeders onder de aandacht te brengen. Informatie en projecten via de [website](#).

... Cultuur (en bezinning)

De behoefte aan bezinning is in Nederland groeiende. Maar concrete initiatieven om gebruik te maken van de kansen van stiltegebieden zijn nog beperkt.

In Vlaanderen benadert men stilte en rust op een eigen wijze. Daar wordt de verbinding met cultuur wel actief gemaakt. Er zijn tal van culturele en kunstzinnige initiatieven rond het thema stilte. Er is een [Portaal van de stilte](#). Er zijn kunstprojecten (fotografie, beeldende kunst, theater). En die blijven niet beperkt tot het stiltegebied alleen. Stilte staat centraal, niet het gebied. Men begint bij de vraag wat stilte en rust betekenen voor het individu. Daarna legt men verbinding met anderen en zoekt naar gedeelde ervaringen. Pas dan komt de vraag: hoe kan men dit in ruimtelijke zin ervaren?

Hier en daar legt men in ons land een relatie met cultureel erfgoed, met de culturele betekenis van het gebied. Veel van de Nederlandse stiltegebieden hebben historische waarde, dragen het verleden met zich mee. Dit laten zien en laten ervaren maakt een gebied veel aantrekkelijker en daarmee ook veel waardevoller voor bezoeker en bewoner.

Bijzondere aandacht vragen de landgoederen. Hier is veel cultuurhistorie te beleven in een groene en vaak stille omgeving. Er is geen goed ruimtelijk overzicht van waar zich landgoederen in of in de buurt van stiltegebieden bevinden, laat staan dat er wordt gewerkt aan gemeenschappelijke kansen voor beleving en gebruik.

Veel gemeenten in ons land spannen zich in om het culturele leven te stimuleren, ook in deze tijd. Er zijn tal van culturele evenementen en projecten in buurten en wijken. Sommige grootschalig en omvangrijk. Maar veel zijn juist waardevol door hun compacte en besloten karakter. Of door hun relatie met de plek waar ze plaatsvinden. Daar is een verbinding met stilte vaak sneller gemaakt dan je denkt. Er zijn Poëziepaden, Stille wegen, solitaire kunstwerken en kleinschalige kunstmanifestaties in het buitengebied. Amateurschilders trekken het buitengebied in. Schrijvers en dichters eveneens.

Stilte.org

Stilte.org is een platform voor mensen die de aandacht voor stilte willen verbreiden. Er zijn stiltebijeenkomsten op de eerste zondag van elke maand. Er zijn regionale stiltecirkels waartoe men zich kan richten. En er worden activiteiten aangeboden als meditatie, yoga en mindfulness.

Erfgoed Nederland

Alle organisaties die zich inzetten voor behoud en bescherming van cultureel erfgoed en voor het verspreiden van kennis en het ervaren ervan zijn sinds enige tijd gebundeld in het landelijke sectorinstituut Erfgoed Nederland. Hoewel veel aandacht uitgaat naar de gebouwde omgeving, zijn er ook projecten die zich richten op het buitengebied, al dan niet rond stilte- of natuurgebieden.

Fotografie van de stilte

WAERBEKE (Vlaanderen) organiseerde dit project via haar digitaal 'Portaal van de stilte'. Bijna duizend fotografen uit België en Nederland werden uitgedaagd het thema in foto's te vangen. De resultaten zijn gepresenteerd in het boek '[Monumenten van stilte](#)' (met digitale weergave in een bijhorende CD-rom).

Radio Kootwijk

'Monumentale ontmoetingsplaats'. In het verleden en ook in de toekomst moeten de unieke historische gebouwen en het gebied elkaar versterken. Dat is de ambitie van de herontwikkeling van Radio Kootwijk. Deze is opgesteld door Staatsbosbeheer als initiatiefnemer en eigenaar/beheerder van zowel de natuur als de gebouwen.

Voor wie meer wil weten over Radio Kootwijk biedt Staatsbosbeheer [informatie](#).

... Gezondheid en welzijn

Goede zorgverleners weten dat elk eerste contact met een patiënt begin met stilte. Huisartsen en andere professionals in de eerste lijn proberen met voorzichtige vragen de patiënt te laten uitspreken wat hem dwars zit. Daarbij zijn de stiltes in het gesprek essentieel. Soms blijkt het luisterende oor zelf al de belangrijkste medicijn. Artsen leren in hun opleiding steeds meer, om in contacten met patiënten echt aanwezig te zijn. Om actief te luisteren en ruimte te geven voor een vertrouwensvol gesprek. De stilte is een centraal element van het consult.

Stilte en rust spelen al veel langer een belangrijke rol in de gezondheid (Gezondheidsraad 2006). Het zorgt voor een evenwichtiger gemoedsstemming. Het maakt mensen sterker en weerbaarder. Stille oases, in de stad en daarbuiten, bieden mensen 'herstelruimte'. Het is niet toevallig dat veel belangrijke herstel-oorden zich in het buitengebied bevinden. Op stille plekken. Daar is de ruimte voor zorg altijd net dat beetje groter dan midden in lawaaiige woon- en leefgebieden.

In de psychiatrie groeit de aandacht voor therapieën waarin stilte en rust een belangrijker plek innemen dan alleen medicatie en ingrepen. Mens Sana in Corpore Sano. De natuur als helende plek. De stilte als hulpmiddel voor reflectie en de zoektocht naar herstel. Om een nieuwe band met jezelf op te bouwen is stilte een eerste voorwaarde. Dit maakt het buitengebied en ook de ruimte rond stiltegebieden bij uitstek geschikt als locatie voor kleinschalige instellingen op dit gebied. Men zou breder kunnen kijken. Denk aan allerlei andere vormen van geestelijke gezondheidszorg, aan revalidatiecentra of geriatrische zorg. En niet te vergeten de palliatieve zorg.

Uit het bovenstaande zou wellicht de indruk kunnen ontstaan dat rustbeleving in de gezondheidszorg een luxe-artikel is, voor gestresse

professionals en harde werkers. Het tegendeel is waar. Vanuit gezondheid geredeneerd hebben juist mensen met een lage sociaal-economische status en kwetsbare groepen baat bij groen, ruimte en rust.

Tegenwoordig spelen de thema's welzijn en gezondheid een steeds grotere rol in beleidsvorming op landelijk en lokaal niveau. Zorginstellingen en zorgverzekeraars nemen hierin een verantwoordelijkheid. Niet alleen Cure, ook Care. Daarom wordt ruimte voor stilte en rust ook vanuit dat perspectief mogelijk interessant. Hoe meer plekken er zijn waar mensen zich goed kunnen voelen, des te groter de kans op een gezond leven. Particuliere initiatieven rond wellness en gezondheid schieten als paddenstoelen uit de grond. Zou er dan geen ruimte zijn voor dergelijke projecten met een extra stil karakter?

Wellness

De groei van wellness in ons land is enorm. Er zijn al vele honderden wellness-bedrijven. Sommige inclusief hotel en/of restaurant. Er is in de sector veel belangstelling voor het inrichten van wellness-instellingen in rustige gebieden buiten de stedelijke centra, i.h.b. voor multifunctionele faciliteiten met verblijfsvoorzieningen. Tal van (semi)commerciële aanbieders bieden informatie via het web en in campagnes.

Zorgcentra in het buitengebied

In het verleden werden veel zorginstellingen bewust buiten de stedelijke centra gesitueerd. Later zijn wonen en verzorgen juist wat meer in elkaars nabijheid gebracht. De laatste jaren ziet men enerzijds een ontwikkeling waarbij kortdurende medische zorg dichtbij wordt gezocht, terwijl vormen van langdurige zorg ook in het buitengebied een plek krijgen.

Palliatieve zorg

Een zorgsegment in opkomst, met specifieke faciliteiten. Hospices of andersoortige oplossingen zijn tot stand gekomen als onderdeel van bestaande instellingen (ziekenhuizen, verzorgings- of verpleeghuizen), maar ook als zelfstandige centra. Vooral deze laatste kiezen geregeld voor locaties in stille, mooie gebieden.

Helende Hellingen

Helende Hellingen biedt optimale zorg en herstel in de 'helende' heuvels van Zuid-Limburg. Na een operatie in Orbis Medisch Centrum in Sittard-Geleen volgt revalidatie vanuit een tophotel in het Limburgse Heuvelland. In een rustige omgeving die het herstel bevordert. De basis vormt joint-care.

www.helendehellingen.nl

... Sport

Niet-gemotoriseerde sporten met een extensief karakter lenen zich zeer goed voor beoefening in stiltegebieden. We denken vooral aan wandelen, hardlopen, fietsen (incl. mountainbike), kanoën en hippische sport. Dat zijn ook de sporten waarvan de bonden zich sterk maken voor bewust gebruik van de ruimte. Een goed voorbeeld is het initiatief '[S\(up\)port for Nature](#)' waarin de bonden in de genoemde sporten met [NOC/NSF](#) het verantwoord sporten in natuurgebieden bevorderen.

De sportbeoefening in de vrije natuur zit sterk in de lift. De genoemde sporten worden overwegend vrij en ongeorganiseerd beoefend. Zo worden er per jaar in ons land 710 miljoen (!) wandelingen gehouden, blijkt uit [de Nationale Wandelmonitor](#). Het grootste deel daarvan individueel en in de vrije ruimte. Daarmee is het verreweg de belangrijkste 'sportieve activiteit'. Ook fietsen en hardlopen vinden overwegend vrij en ongeorganiseerd plaats. Bij de hippische sport is de verhouding iets anders. Maar ook daar is het rijden in de vrije natuur zeer populair en groeiende.

Bij deze sportbeoefening is het buitengebied vaak meer dan alleen 'het decor'. Natuur, ruimte, stilte zijn echt onderdelen van de sportbeleving. Dit speelt het sterkst bij wandelen en hardlopen. Bij wandelen is het aspect beleving en bezinning zelfs in toenemende mate dominant aan het worden. Er zijn wandelcommunities met extra aandacht voor omgeving en bezinning tijdens het wandelen. Uit onderzoek blijkt de doelgroep 'De Pelgrim' op het moment een sterk groeiende categorie. Dit betreft mensen die op zoek zijn naar stilte, bezinning, kwaliteit en rust. Referentiepunt is de tocht naar Santiago de Compostela.

Ook Pieterpad-wandelaars vallen vaak in die categorie.

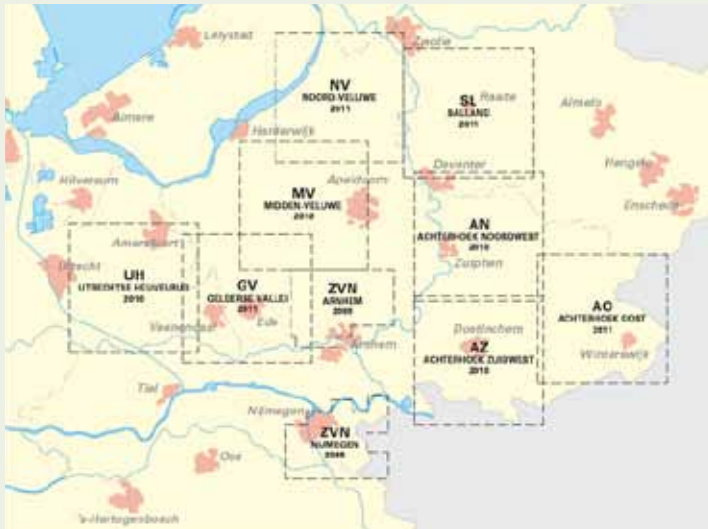
Er zijn op diverse plekken 'stiltewandelingen' opgezet. Dit zijn wandelingen in natuurgebieden waar men gedurende een deel van de tocht (aangeduid met bordjes) of de hele tocht echt stil is, en zo beter kan genieten van de rust en de

omgeving. Vaak zit er ook een spiritueel doel achter. Ook groeit het aantal thematische wandelingen (Waddenwandeling, Westerborkwandeling, Van Paleis tot Paleis). De trend onder wandelaars is dat mensen meer en gevarieerder willen wandelen. Met behulp van technologie (mobiel, GPS) worden de mogelijkheden vergroot. Er is echter (nog) geen structurele verbinding met de 'officiële' stiltegebieden. Een kans voor open doel. Organisaties als de [KNBLO](#) staan hier zeker voor open.

Naar Santiago of langs het Pieterpad

Lange-afstandswandelen neemt een hoge vlucht. Niet alleen in ons land. De wandeltochten naar [Santiago de Compostela](#) kunnen zich verheugen in een sterk stijgende belangstelling. Het Nederlandse wandelplatform LAW faciliteert wandelaars met routes en tochten. LAW heeft een partnerschap met de NS die specifieke wandeltochten op dit gebied aanbiedt. [LAW](#) en NS hebben daarvoor een apart [boekje](#) uitgebracht. Er is overigens geen relatie met de stiltegebieden.

Trage Paden

Trage Paden is een initiatief van een reisboekhandel (de Noorderzon) en routemaker Wolfs-wandelplan. Zij produceren topografische wandelkaarten voor Nederland. Van de verbindingsroutes en rondwandelingen worden via het internet gratis gps-tracks ter beschikking gesteld.

Memory walks (tegen Alzheimer)

Een Amerikaans initiatief om aandacht te vergroten voor Alzheimer en fondsen te werven. Inmiddels ook op verschillende plekken in Nederland van de grond gekomen. Juist ook mensen met dementie zijn welkom en de routes zijn geschikt voor rolstoelers. www.alzheimer-nederland.nl geeft informatie over de memory walks. Daar is ook een programma te vinden van wandelingen die op stapel staan in ons land.

KNBLO

Ook de 'officiële' koepel voor het wandelen in Nederland, de KNBLO, is actief op het gebied van wandelen in bijzondere gebieden en thematisch wandelen.

Via <http://www.wandel.nl> zijn tal van ingangen en initiatieven te vinden. De KNBLO denkt, via haar wijdvertakte netwerk van regionale organisaties en vrijwilligers, graag mee over ideeën en plannen op lokaal niveau.

... Innovatie

Sommigen zullen misschien denken dat het beschermen van stiltegebieden vooral een kwestie van behoud is. Van het 'stilzetten' van gebieden die nog veel rust en stilte kennen. Uit de voorbeelden die we hier hebben genoemd, is waarschijnlijk al zichtbaar geworden dat het naast bescherming en behoud ook kan gaan om ontwikkeling en vernieuwing. Er doen zich zelfs kansen voor om in of bij stiltegebieden innovatieve dingen te doen.

Op het gebied van mobiliteit en infrastructuur zien we tal van innovaties: *stil asfalt*, *verdiepte ligging*, *ruimtelijke inkadering*. In ruimtelijke kringen ontwikkelen zich ideeën. In het Verenigd Koninkrijk en de VS (mooi voorbeeld in [Zion National Park](#)) wordt gewerkt met soundscaping,

als methodiek om geluid mede een rol te geven in het vormgeven van ruimtelijke kwaliteit. In ons land wordt geëxperimenteerd met *geluidscollages* en *geluidsimulatoren*, als methoden om besluitvorming te ondersteunen bij gebiedsontwikkeling. Daarmee kan een indruk worden gegeven van de geluidsbelasting die een bepaalde ruimtelijke oplossing teweeg zal brengen.

Voor gebruikers/bezoekers van stiltegebieden zijn er tal van nieuwe technieken beschikbaar. Van *GPS* en *handheld apparatuur* om in de gebieden te navigeren. Tot *mobiele systemen* en *internettoepassingen* om ter plekke geïnformeerd te worden over achtergrond, historie en gebruik van een gebied.

GPS Tracks

Er is een sterk groeiend aanbod van wandelingen met GPS (www.gpstracks.nl). Hiervan zijn coördinaten vastgelegd en karakteristieke punten (de zgn. waypoints, ook wel landmarks). De wandelaar kan zich hiermee goed oriënteren en zelf ook coördinatiepunten toevoegen.

Innovatiefonds Limburg

Limburg zet sterk in op innovatie bij het MKB. Daarvoor is een apart innovatiefonds in het leven geroepen. Ook lokale stilteprojecten met een goede business case (bijv. in toerisme en recreatie) komen hiervoor in aanmerking. De spelregels zijn [hier](#) te vinden.

... Communicatie

Soms hoeven in stiltegebieden niet eens allerlei nieuwe initiatieven genomen te worden. Soms hebben de gebieden al zoveel kwaliteit dat het er eigenlijk alleen om gaat, die kwaliteit onder de aandacht te brengen en mensen te verleiden, zo'n gebied eens te beleven.

Er is tot op heden slechts beperkt geïnvesteerd in communicatie voor/over de stiltegebieden in ons land. De gebieden worden vermeld op kaarten en overzichten. Veelal komen die alleen onder de aandacht van wie er zeer bewust naar zoekt. Daarnaast is er de bebording: stiltegebieden zijn herkenbaar aan het speciale stiltegebieden-bord. Wat dit bord precies betekent, welke beleving erbij hoort en hoe de bezoeker zich zou moeten gedragen, wordt er niet mee verduidelijkt. Sommige provincies kiezen er daarom voor, aanvullende informatie te verstrekken aan de bezoeker door extra informatiepanelen of speciale eigen borden.

Om meer inhoud te geven aan de beleving van stiltegebieden, zal op de eerste plaats de aandacht beter op deze gebieden gevestigd moeten worden. Als mensen niet weten dat er een stiltegebied in de buurt is en dat zij daar een beleving van hoge kwaliteit kunnen meemaken, zal dit ook niet van de grond komen.

Ervaringen die op lokaal niveau zijn opgedaan, laten zien dat het wel degelijk mogelijk is, hierin succes te behalen (zie voorbeelden). Naast een groeiende beleving leidt meer communicatie er ook toe dat gebruikers zich meer bewust zijn van de waarde van een gebied. En daarmee groeien ook de betrokkenheid en de zorg.

Fluistervarend over de plassen?

IN ZUID-HOLLAND KAN 'T

De Reeuwijkse Plassen liggen in een van de 16 stiltegebieden in onze provincie. Op deze weidse plassen, die zijn ontstaan door turfwinning, ontdek je de natuur van alle kanten. Neem de fluisterboot en beleef de verrassende stilte van Zuid-Holland.

Kijk op:

www.beleefdestilte.nl

De verrassende stilte van Zuid-Holland

De Provincie Zuid-Holland voert sinds begin 2010 campagne om haar 17 stiltegebieden onder de aandacht te brengen. Stilte beleven in de drukste provincie van ons land is een verrassing op zich. Per seizoen probeert de provincie samen met lokale partijen de gebieden onder de aandacht te brengen, waarbij steeds wordt ingehaakt op actuele kansen.

Een kort [campagneoverzicht](#) op de site van de provincie Zuid-Holland.

IVN en partners, kadercursus stiltebeleving, inspiratiedagen stilte

Het IVN ontwikkelt een kadercursus voor natuurgidsen met extra aandacht voor het thema stilte. Onder meer met steun van DCMR (Milieudienst Rijnmond) en de Provincie Zuid-Holland. Ook op andere plekken is het IVN met stilte actief. Zo organiseert men in Limburg inspiratiedagen rond dit thema. En diverse regio's spelen, soms samen met de provincie, in op de Dag van de Stilte in april.

Vanuit www.ivn.nl zijn veel links te vinden naar activiteiten.

Onthaasten en genieten

De website www.onthaasten-en-genieten.nl brengt tal van activiteiten rondom stilte onder de aandacht. Dat loopt uiteen van stiltewandelingen tot toeristische aanbiedingen, boeken, wellness-locaties, etc. etc. Ook stiltegebieden komen voorbij. Zij het niet als apart zichtbare categorie.

Hoor de stilte

Project van de Milieufederatie Limburg.

De activiteiten omvatten:

- Onderzoek naar de stiltebeleving in Limburgse stiltegebieden
- Een Limburgse dag van de Stilte
- Werven en opleiden van stilteguides
- Stiltewandelingen en stilte-activiteiten organiseren

Informatie: www.milieufederatielimburg.nl (specialist Sandra Akkermans).

Cittaslow

Een interessant nieuw initiatief met raakvlakken naar stiltebeleving en authenticiteit is Cittaslow. Dit is het internationale keurmerk voor gemeenten (tot 50.000 inwoners) die op het gebied van leefomgeving, landschap, streekproducten, gastvrijheid, milieu, infrastructuur, cultuurhistorie en behoud van identiteit tot de top behoren.

Sinds enige tijd behoren ook enkele Nederlandse gemeenten tot dit netwerk: Midden-Delfland, Alphen-Chaam en Borger-Odoorn. Het netwerk is groeiende.

4. Hoe verder? Plan van actie

De provincies zijn als bevoegd gezag voor de stiltegebieden de aangewezen partij om zich op te werpen als hoeder van de stilte. Niet door stilte te monopoliseren. Wel door deze gebieden steviger op de agenda te zetten, door zelf de noodzakelijke stappen te zetten en door anderen op lokaal niveau te stimuleren, ermee aan de slag te gaan. In dit hoofdstuk is op een rij gezet, wat dit in de praktijk betekent.

4.1 Verankeren en invullen provinciale verantwoordelijkheid

Aanwijzen - waarden van het bestaande

Aan de wettelijke taak, stiltegebieden aan te wijzen, heeft elke provincie voldaan. Veelal ligt het moment van aanwijzing al vele jaren achter ons. In die tussentijd is er veel veranderd. En hoewel we kunnen constateren dat de meeste stiltegebieden nog altijd tot de waardevolste stukjes Nederland behoren, is het zeker de moeite waard de komende periode per provincie deze keuze nog eens tegen het licht te houden. Is elk gebied nog stiltegebied in de ware zin van het woord? Staan er gebieden onder extra druk en zijn daar maatregelen nodig? En zijn er wellicht zelfs nieuwe gebieden die de kwalificatie stiltegebied verdienen? Een instrument dat de provincies daarbij goed zouden kunnen inzetten, is een geluidbelastingkaart, zoals die al wordt gebruikt rond verkeersinfrastructuur.

Beleid en regelgeving - kader en spelregels aanreiken

Na aanwijzen gaat het erom dat in die gebieden ook daadwerkelijk de stilte wordt beschermd en bewaard. Ook dit is primair een taak van de provincies. In hun structuurvisies (omgevingsplannen) leggen ze vast, welke gebieden de kwalificatie stiltegebied krijgen. In Provinciale milieuverordeningen worden hier richtlijnen en normen aan toegevoegd. In de bijlage geven we een overzicht van hoe diverse provincies dit in de praktijk hebben vormgegeven. Daarin kunnen ze ook aandacht besteden aan zonerings- en ruimtelijke

en landschappelijke inpassing. Vervolgens moeten de richtlijnen rondom de stiltegebieden worden verankerd in de provinciale milieu- en/of ruimtelijke verordeningen. In de bijlage geven we een overzicht van hoe diverse provincies dit in de praktijk hebben vormgegeven. Voor de komende periode is de opgave dat elke provincie die doorwerking naar structuurvisies en provinciale verordeningen realiseert. Door het opnemen van concrete criteria voor (nieuwe) activiteiten in/om de stiltegebieden. En door duidelijke kwaliteitseisen voor het gebruik.

Handhaven - vrijwaring voor de toekomst

De handhaving van regels uit provinciale verordeningen is een punt van zorg. Dit vraagt, per stiltegebied, nadere uitwerking. Het is de verantwoordelijkheid van de provincies om die handhaving te organiseren. Niet zozeer door dit zelf ter hand te nemen, maar door met lokale handhavers (politie/justitie, provincie, gemeente, waterschap, terreinbeheerder, al dan niet met Bijzondere Opsporingsambtenaren) daarover concrete afspraken te maken.

Om de provinciale verantwoordelijkheid voor aanwijzen, normstellen en handhaven concreet te maken en aanknopingspunten te bieden voor wie met stiltegebieden aan de slag wil, is in de bijlage een inventarisatie opgenomen van relevant instrumentarium en voorbeelden uit de provinciale praktijk.

4.2 Planvorming per stilgebied

Het ontwikkelen van stiltegebieden moet van geval tot geval worden aangepakt. Alleen een provinciale beleidsvisie is onvoldoende. De karakteristieken van elk gebied zijn zo uniek dat alleen een lokale aanpak perspectief zal bieden. Dat betekent dat gemeenschappen op lokaal niveau een essentieel onderdeel zijn van elk project dat een stiltegebied een nieuwe impuls wil geven.

Planvorming rond een stiltegebied vereist een tweesporenaanpak:

1. Het spoor van behoud en bescherming.
Stiltegebieden zijn uniek en onvervangbaar. Dat vraagt om heldere spelregels waar alle betrokkenen zich aan committeren. Gebieden die door de provincie als stiltegebied zijn aangewezen, moeten worden behouden en beschermd. Welke elementen daarbij bijzondere aandacht vragen, is bij elk gebied anders. Naast de kwaliteitseisen, criteria en regels uit het provinciale milieubeleid vraagt dit maatwerk. Een goed instrument om dat te bereiken is een **conserveringsplan. - koesteren en vrijwaren (≠ bewaren)**
2. Het spoor van beleving en ontwikkeling.
Een stiltegebied krijgt pas betekenis doordat de stilte kan worden beleefd. Dat legt op betrokkenen, provincie, gemeente, terreinbeheerders, gebruikers de verplichting samen na te denken over mogelijkheden hiertoe. Om vervolgens ook samen in actie te komen. Daarvoor is een **ontwikkelingsplan** nodig. - **draagvlak creëren en regenereren (≠ consumeren)**

Op beide gaan we hier kort in. Het is van belang dat alle partijen die bij een stiltegebied betrokken zijn, hun inbreng hebben in zowel het conserveringsplan als het ontwikkelingsplan. Bij voorkeur worden beide ook gelijktijdig en in samenhang opgezet.

4.2.1 Conserveringsplan

Top-downwerking > verantwoordelijkheid overheid

Dit plan beschrijft ten eerste de bestaande intrinsieke kwaliteiten van het gebied. Ligging, unieke kenmerken, historie, bijzondere karakteristieken. Ook bevat het conserveringsplan zo mogelijk een geluidbelastingkaart van het gebied. Die maakt duidelijk of het gebied nog altijd echt een stiltegebied is. Voorts brengt het plan in beeld welke concrete bedreigingen zich aandienen. Dat kan door middel van een analyse van lokale/regionale planontwikkeling, c.q. door in beeld te brengen welke partijen concrete initiatieven hebben in de omgeving, met een potentieel belastende werking op het geluidsniveau.

Het best kan het conserveringsplan thematisch worden ingericht. Dat leidt dan tot de volgende indeling:

Ruimtelijke ontwikkeling en ruimtelijke kwaliteit

- Structuurvisie en provinciale ruimtelijke verordening. Welke uitspraken doet het provinciale beleid over stiltegebieden in het algemeen en dit gebied in het bijzonder?
- Regionale visie(s). Zijn er aanvullende, relevante beleidsvisies op regionaal niveau (bijv. van intergemeentelijke samenwerkingsverbanden of van een waterschap)?
- Bestemmingsplan van het gebied (incl. regels en richtlijnen). Wat is vastgelegd over de begrenzing? Over het gebruik van het gebied (criteria) en eventuele nieuwe plannen? Stand still? En zo nee, wat mag dan wel?

Natuur en milieu

- Inventarisatie natuur- en milieukwaliteit. Bij voorkeur aan de hand van bestaand materiaal. Vaak in samenwerking met terreinbeheerders goed te ontsluiten. N.B. Indien mogelijk: ontwikkelen geluidbelastingkaart!
- Concrete bedreigingen voor flora en fauna. Informatie soms beschikbaar op lokaal niveau. Te verrijken i.s.m. terreinbeheerder en lokale natuur- en milieuorganisaties.
- Positie terreinbeheerder. Wat is zijn taak en rol opvatting? Wil hij investeren in gebied? Wat kan hij doen aan toezicht en handhaving?
- Relatie tot EHS. Onderdeel van oorspronkelijke EHS-plannen? Staat gebied onder druk door nieuw beleid? Zijn nog aanvullende beschermende maatregelen of herstructureringsplannen in de maak?
- Beheerplan Natura 2000. Wat is beschikbaar? Bevat dit witte vlekken?

Wegverkeer

- Schets bestaande situatie. Is er mobiliteit in/om het stiltegebied die het strikt lokale te boven gaat? Welke modaliteiten?
- Visie, beleid en regels ter plaatse. Is er een beschermings- c.q. ontlastingsbeleid voor het stiltegebied? Wordt hierop toegezien c.q. wordt dit gehandhaafd?
- Ligging gemeentelijke, provinciale en rijkswegen. Kaart, incl. gebruiksgegevens voorzover beschikbaar. N.B. Politie en wegbeheerders beschikken vaak over informatie ter zake.
- Status Infrastructuurplannen. Zijn er plannen voor wegaanleg binnen een straal van 5 kilometer van de grens van het stiltegebied? Is er dreiging van mobiliteitsdruk op het gebied als gevolg van die plannen?
- Maatregelen: technisch/fysiek (zoals stil asfalt), regulering, handhaving, communicatie, selectieve bereikbaarheid, parkeervoorzieningen aan de randen van stille gebieden.

Luchtvaart

- Schets bestaande situatie. Is er sprake van luchtverkeer?
- Visie, beleid en regelgeving ter plaatse (luchtvaartplannen). Zijn er regulerende maatregelen? Wordt daarop toegezien?
- Mogelijke bedreigingen. Nieuwe luchtvaartplannen? Nieuwe vliegzones? Andere typen vliegtuigen met ander type hinder?
- Maatregelen: regulering, handhaving. Is er een autoriteit die hierop handhaaft? Kan burger/gebruiker zich tot iemand wenden?

Horeca, toerisme

- Schets huidige situatie. Kaart van het gebied en de directe omgeving. Aangeven van relevante horeca- en toeristische voorzieningen. Parkeersituatie. Mobiliteit van en naar voorzieningen.
- Visie, beleid, regels ter plaatse. Is er regelgeving op gemeentelijk niveau? Wat ligt er vast in bestemmingsplannen of gemeentelijke structuurvisies?
- Plannen voor nieuwe voorzieningen. Zijn er plannen in het gebied of in een straal van 5 kilometer rondom het gebied? Kan dit de druk op het gebied verhogen (mobiliteit, gebruik)?
- Mogelijke andere bedreigingen. Zijn er andere ontwikkelingen die een bedreiging voor het gebied kunnen vormen?
- Maatregelen: fysiek/technisch, regulering, handhaving, communicatie.

Wonen en werken

- Schets huidige situatie. Kaart van het gebied en de directe omgeving. Aangeven van bewoning en bedrijvigheid. Naar type en gebruik.
- Visie, beleid, regels ter plaatse. Wat ligt er vast in bestemmingplannen of gemeentelijke structuurvisies?
- Plannen voor nieuwe projecten. Staan er plannen op stapel voor uitbreiding in/rond het gebied? Is 'doorgerekend' welke effecten die plannen hebben op de stilte en de stiltebeleving ter plaatse? Is direct gedacht aan mitigerende maatregelen?
- Mogelijke bedreigingen. Waar kan het huidige gebruik een bedreiging vormen voor rust en stilte?
- Maatregelen: aangescherpte planvorming, regulering, handhaving.

Communicatie

- Schets historie en huidige situatie. Wat is/ wordt er gedaan aan communicatie met gebruikersbezoekers? Bekendmaken? Aanvullend informeren? Is er bebording? Zo ja, welke? Zijn er daarnaast instrumenten?
- Is er een communicatiebeleid, communicatieplan? Welke doelgroepen zijn van belang? Welke instrumenten zijn beschikbaar?
- Wie zouden een rol kunnen en willen spelen in betere communicatie over het gebied? Overheid? Terreinbeheerder? Bedrijven en organisaties?
- Informatiecentrum? Bezoekerscentrum? Rondleiding? Excursie? Scholenprojecten?

4.2.2. Ontwikkelingsplan

Bottom-updynamiek > aandacht voor de beleving en de samenleving

Waar het conserveringsplan zich richt op behoud en bescherming, gaat het bij het ontwikkelingsplan om het ontdekken van kansen voor gebruik en beleving. Dat vraagt de inzet van partijen die zich bij een specifiek gebied betrokken voelen. Dit zal per gebied verschillen. In het ene gebied ligt het accent op natuurbeheer en de beleving daarvan. In het andere op kansen voor extensieve recreatie of een gezondheidscentrum.

Hier valt veel te leren van de Vlaamse aanpak. Daar wordt niet gewerkt met een algemeen vooraf bepaald concept voor stiltegebieden. Voor iedereen en op elke plek is het verhaal immers anders. Als sociaal-culturele beweging helpt de stichting WAERBEKE praktijkgemeenschappen, burgers en overheden bij de opstart en de uitwerking van initiatieven rond stilte- en rustbeleving. WAERBEKE draagt eerder een ‘manier van kijken en werken’ uit, geen kant-en-klare, generieke modellen of oplossingen. Het accent ligt op ‘gemeenschapsvorming’, op het initiëren van het gesprek en het bewustzijn over de waarde van stilte, rust en ruimte als hefboom tot leefkwaliteit. Eerst wordt gekeken naar wat stilte zoal betekent of kan betekenen voor individuen in een concrete gemeenschap. Daardoor ligt het accent de ene keer op cultuur of zingeving, een andere keer eerder op natuurbeleving of ruimtelijke inrichting, maar net zo goed op gezondheid. Pas dan wordt gekeken naar wat dit maatschappelijk betekent, of er gewerkt wordt aan grootschalige activiteiten of juist aan heel kleine projecten of stapjes. Pas aan het eind worden de gevolgen en de mogelijkheden voor (de inrichting van) de buitenruimte nagegaan. WAERBEKE gaat dus niet meteen over tot actie op het terrein, door bijvoorbeeld een plan of idee te presenteren, maar boort eerst de interesse en de energie aan, die in een gemeenschap, individueel en collectief, aanwezig zijn. Als men wil dat stiltegebieden relevant zijn, dan moeten ze gedragen worden door lokale gemeenschappen en overheden. Deze moeten

zich mentaal eigenaar voelen van het gebied. Voordat mensen zich betrokken voelen bij een gebied, dienen ze het te kennen en er gebruik van te maken. Het ligt voor de hand om in een stiltegebied eerst een inventarisatie te maken van de mogelijkheden. En daarna met bewoners, vertegenwoordigers van lokale organisaties en overheden in gesprek te gaan. Want uiteindelijk zal het daar moeten gebeuren.

De provincie kan daarvoor wel de initiatiefnemer zijn. Zij is als eerstverantwoordelijke voor het stiltegebiedenbeleid een logische eerste trekker. De rol van de provincie zal daarbij vooral zijn, om relevante lokale partijen en personen te zoeken om die erbij te betrekken. En wellicht aansluitend het proces van het maken van het ontwikkelingsplan te faciliteren. Daarbij zal de provincie er ook inhoudelijk bij betrokken kunnen blijven, maar dan toch vooral als hoeder van het provinciale stiltebeleid, niet als trekker van het lokale proces. De provincie is er vooral bij betrokken als het gaat om het bieden van **kader + visie + plan van aanpak**.

Ontwikkelingsplannen zullen sterk verschillen, afhankelijk van de karakteristieken van een gebied en van de opvattingen van de betrokken partijen.

4.3 Aanpak in stappen

Het is praktisch onmogelijk, en waarschijnlijk ook onwenselijk, om in één keer alle stiltegebieden via de hier geschetste aanpak bij de kop te pakken. Beter is het, om eerst in beeld te brengen bij welke stiltegebieden versterking nodig en nuttig is. En waar verbetering kansrijk is.

Om vervolgens in een gekozen stiltegebied de aanpak van de grond te krijgen is een systematische en planmatige werkwijze nodig. Het is in eerste instantie de provincie van wie het initiatief hiervoor moet uitgaan. De provincies zijn het eerstverantwoordelijke gezag. Daarom is het van belang dat provincies de aanzet geven en in veel gevallen ook betrokken zijn bij de regie. Tegelijkertijd is het essentieel dat in een vroeg stadium betrokkenen aanhaken en zich mede verantwoordelijk gaan voelen voor het wel en wee van een stiltegebied. De aanpak houdt daar rekening mee. We kunnen de volgende stappen onderscheiden:

1. Aanwijzen van een ambtelijk en zo nodig bestuurlijk trekker vanuit de provincie en een ambtelijke en bestuurlijke trekker vanuit de gemeente
2. Opzetten van een (ambtelijke) kerngroep met de meeste betrokken disciplines van gemeente en provincie
3. Samen met gemeente inventariseren van de relevante partijen in een gebied. Daarbij in elk geval:
  - a. Terreinbeheerder(s)
  - b. Huidige gebruikers
  - c. Bedrijven in/om gebied, i.h.b. landbouw en horeca
  - d. Lokale organisaties natuur en milieu
4. Contacten leggen met deze partijen
5. Verkennende startbijeenkomst om eerste kansen en bedreigingen in kaart te brengen en te inventariseren welke lokale partijen, personen of instellingen er nog meer bij betrokken zouden kunnen worden. Vertrekpunt vormt de provinciale Visie op Stilte(gebieden) en het provinciale stiltebeleid, inclusief normen en regels. Maar daarnaast is het van groot belang dat een nieuw initiatief voor alle betrokkenen iets oplevert.
6. Contacten leggen met andere genoemde partijen. Dat kan in beginsel dus een zeer divers gezelschap opleveren. Zoals in dit document duidelijk is gemaakt, zijn er nogal wat domeinen te bedenken die iets met of bij een stiltegebied zouden kunnen doen, van gezondheidszorg tot onderwijs, van natuurbeleving tot bezinningstoerisme.
7. Bijeenkomst met partijen die willen meedenken over en meewerken aan het maken van het conserverings- en ontwikkelingsplan. Hierbij ook afspraken over rolverdeling. N.B. Vanaf dit moment kan de trekkersrol overgaan naar een lokaal betrokken partij, zoals de gemeente of de terreinbeheerder. De provincie blijft betrokken, maar in haar rol als bevoegd gezag voor het stiltegebiedenbeleid.
8. Start met opzetten conserveringsplan. Domeinen benoemen. Kansen en bedreigingen inventariseren. Maatregelen in kaart brengen. Actieprogramma maken. Provincie ziet toe op doorwerking provinciaal stiltebeleid.
9. (Parallel aan 8) Start met opzetten ontwikkelingsplan. Beeld schetsen van de betekenissen/waarden van het stiltegebied. Inventariseren mogelijkheden en bestaande plannen. Beoordelen/wegen van kansen en bedreigingen uit deze plannen. Provincie ziet toe op doorwerking provinciaal stiltebeleid.
10. Definitief plan voor het gebied (conservering én ontwikkeling) voor de komende jaren.
11. Uitvoeren activiteiten en doorwerking afspraken uit plan in beleid.
  - a. Provincie: Actieplan omgevingslawaaï. Eventueel ook aanpassen structuurvisie
  - b. Gemeente: Gemeentelijke structuurvisie, bestemmingsplan

Bijlage 1 Bestuurlijk, juridisch en financieel instrumentarium

Voor het ontsluiten en het beschermen van stiltegebieden is een ruim instrumentarium beschikbaar voor provincies en gemeenten. De wettelijke basis van deze instrumenten is divers. Ze zijn te vinden in beleidsstukken (notities, nota's, visies, enz.) en wetten (Wet op de Ruimtelijke Ordening, Wet Milieubeheer, Wet Luchtvaart, enz.). Naast bestuurlijke en juridische instrumenten is in veel gevallen ook financiering nodig.

De provincie is vanwege het provinciale belang van stiltegebieden primair verantwoordelijk voor de instandhouding van die gebieden. Het is noodzakelijk dat zowel de gemeente als de terreinbeheerders meewerken aan de instandhouding. Het is in dit kader belangrijk dat gemeenten in hun toekomstvisie het stiltegebied meenemen om te vermijden dat er activiteiten of ontwikkelingen mogelijk zijn die in strijd zijn met het stiltegebiedenbeleid. Zowel in de ruimtelijke plannen, als milieubeleidsplannen als verkeers- en vervoersplannen kan dit tot zijn recht komen. De inzet van beheerders van de terreinen is noodzakelijk als het erom gaat de positieve werking van stiltegebieden onder de aandacht van de bezoekers te brengen. Zij zijn de belangrijkste schakel tussen het provinciale beleid en de daadwerkelijke handhaving van de rust en stilte in een gebied. Zo zullen zij in de informatievoorziening

over het betreffende gebied de kwaliteiten rust en stilte een plek kunnen geven. Ook houden zij toezicht in de gebieden.

De aanwijzing van stiltegebieden vindt plaats vanuit de optiek van het streven naar de beheersing van de akoestische kwaliteit van de stiltegebieden. Een en ander wordt beoordeeld in relatie tot de functie van het gebied. De belevingswaarde wordt bepaald door de akoestische kwaliteit, die op haar beurt wordt bepaald door de mate en aard van de geluidsbelasting ten gevolge van menselijke activiteiten.

Communicatie met de gebruikers en terreinbeheerders is cruciaal voor het behoud van de akoestische kwaliteit van een gebied. Het beheersen van de geluidsbelasting is mogelijk met behulp van de regelgeving op het terrein van milieu (Wet milieubeheer en de daarop gebaseerde regelgeving zoals PMV), wegenverkeerswetgeving, maar ook door beïnvloeding van de menselijke activiteiten met behulp van de regelgeving op het gebied van de ruimtelijke ordening. Voor de uitwerking van stiltebeleid zijn dus ten minste drie sporen beschikbaar, namelijk een communicatiespoor, een ruimtelijk spoor en een milieuspoor. Daarnaast bieden andere gerelateerde beleidsvelden aanknopingspunten in juridische zin, zoals de natuurbeschermingswetgeving, de luchtvaartwetgeving en de verkeerswetgeving.

Ruimtelijk spoor

De stiltegebieden zijn opgenomen in veel Provinciale Structuurvisies als provinciaal belang. In bestemmingsplannen moet hiermee rekening worden gehouden. In een structuurvisie worden afwegingen gemaakt voor het toekomstige ruimtelijk beleid op lokaal en regionaal niveau. Er worden keuzes gemaakt over de gewenste ruimtelijke ontwikkeling op de lange termijn,

en de daarvoor noodzakelijke maatregelen op korte termijn. Het is het richtinggevende document waarin voor overheden, maatschappelijke organisaties, private partijen en burgers duidelijk wordt welk ruimtelijk beleid een provincie of gemeente nastreeft. In de structuurvisie kan stilte worden opgenomen als kernkwaliteit. Goede aanzetten daarvoor vinden we onder meer al bij

de [Provincie Noord-Holland](#) in de Structuurvisie 2040 en de [Provincie Gelderland](#) in het Actieplan Ruimtelijke kwaliteit. Het ruimtelijk beleid is er dan op gericht, functies die tot een extra geluidsverstoring leiden, uit stiltegebieden te weren. Het waarborgen van de akoestische kwaliteit zal moeten plaatsvinden door het beheersen van de aard en intensiteit van de geluidsbelasting (activiteiten), en het reguleren van de bestemming en het gebruik van de gebieden.

In de [Wet ruimtelijke ordening](#) is vastgelegd dat de provincie regels kan opstellen waarmee een gemeente rekening moet houden bij het ontwikkelen van bestemmingsplannen: de provinciale ruimtelijke verordening. Door deze regels weten de gemeenten al in een vroeg stadium waar ze aan toe zijn. De onderwerpen die in de verordening staan, komen uit de provinciale structuurvisie. Daarin staat welke belangen de provincie wil behartigen en hoe ze dat wil doen. De verordening is daarbij een van de manieren om die provinciale belangen veilig te stellen.

De volgende nieuwe stilteverstorende activiteiten en functies zijn in stiltegebieden veelal niet toegestaan:

- activiteiten die een meer dan geringe verkeersaantrekkende werking hebben;
- geluidsbronnen waarvan het geluidsniveau op 50 meter afstand meer bedraagt dan 50 dB(A);

- wegen;
- terreinen voor geluidproducerende sporten;
- terreinen voor gemotoriseerde luchtvaart en luchtvaartsport;
- bedrijventerreinen;
- toeristische attracties van bovenregionale en regionale betekenis.

De volgende activiteiten zijn alleen toelaatbaar indien aangetoond wordt dat er sprake is van een geringe verkeersaantrekkende werking.

- inrichtingen waarop de Drank- en Horecawet van toepassing is, behoudens die welke een rustig en kleinschalig karakter hebben;
- concentratiepunten voor waterrecreatie (inclusief jachthavens);
- kampeerterreinen en terreinen voor recreatiewoningen;
- voor het publiek toegankelijke zwemgelegenheden met voorzieningen in de open lucht en oeverrecreatie.

Doorvertaling van stiltebeleid en de bescherming van stiltegebieden naar het bestemmingsplan maken de basis voor conservering en ontwikkeling steviger. Veel gemeenten hebben in het verleden regels gesteld voor stiltegebieden op hun grondgebied. Een recent voorbeeld van consistente doorvertaling vinden we bijvoorbeeld in het bestemmingsplan buitengebied van de [gemeente Woerden](#).

Milieuspoor

Stiltegebieden zijn gebieden waarin de kwaliteit van het milieu, met name het aspect 'stilte' bescherming behoeft. Ze worden aangewezen als milieubeschermingsgebied in de Provinciale Milieuverordening (PMV). Deze is gebaseerd op de [Wet milieubeheer](#) (Wm) en de [Wet bodembescherming](#). De Wm bevat regels om het milieu te beschermen. Ook stelt de overheid milieuplanen met milieukwaliteitseisen. In de PMV staan specifieke milieuregels (instructieregels) voor de provincie. Deze regels gaan onder andere over milieubeschermingsgebieden (waterwingebieden,

grondwaterbeschermingsgebieden en stiltegebieden), bodemsanering en aardkundige monumenten. Op basis van deze regels vinden vergunningverlening en handhaving plaats. Bij de vaststelling van de PMV moet rekening worden gehouden met het provinciale milieubeleidsplan. Dit provinciale milieuplan heeft echter geen rechtstreekse rechtsgevolgen voor de burger. Om die reden zijn de regels ter bescherming van stiltegebieden opgenomen in de verordening (PMV). Ook indien er voor zonerings wordt gekozen kan de PMV gebieden elk van

die zones specifiek van regels te voorzien. Het beleid is erop gericht om de geluidsbelasting ten gevolge van menselijke activiteiten in de stiltegebieden onder de waarde van 40 dB(A) te houden. Bedrijven en recreatie-inrichtingen die reeds in het gebied gevestigd zijn, mogen hun (versturende) activiteiten blijven verrichten. Uitbreiding van activiteiten is slechts mogelijk indien dit geen extra verstoring oplevert of de verstoring doet afnemen. Bij de bepaling van deze geluidsbelasting blijven buiten beschouwing de geluiden die het gevolg zijn van in de gebieden passende activiteiten, ook indien zij door mensen worden veroorzaakt. Dit zogenaamd gebiedseigen geluid staat in beginsel niet haaks op het karakter van een stiltegebied. Desalniettemin is het van belang hier scherp op toe te zien. Voorkomen moet worden dat serieuze geluidsbelasting als gevolg van nieuwe activiteiten sluipenderwijs toeneemt en na dan verloop van tijd als ‘gebiedseigen’ wordt geïnterpreteerd. Dat is niet de intentie van het begrip gebiedseigen.

De provinciale milieuverordening van Limburg bevatte voor het verlenen van een ontheffing van het verbod op lawaaiige werkzaamheden in stilte-

gebieden een regeling waarin verschillende procedures voorkwamen voor specifieke situaties. In de [Omgevingsverordening Limburg](#) is deze procedure nu vereenvoudigd tot één procedure, waarin Gedeputeerde Staten de ontheffing verlenen.

Het kan natuurlijk ook op gemeentelijk niveau worden opgepakt. In de provincie Zuid-Holland bijvoorbeeld worden de ontheffingen geregeld op lokaal of regionaal niveau, binnen provinciaal vastgestelde kaders.

Instrumentarium milieuwetgeving

De Wet milieubeheer biedt de provincie de navolgende instrumenten ter bescherming van het karakter van stiltegebieden:

- het stellen van regels in de vorm van [gedragsvoorschriften](#) die de burgers moeten dwingen tot gedrag dat de stiltegebieden niet verstoort;
- het stellen van verdere regels in de vorm van [milieukwaliteitseisen](#);
- het stellen van verdere regels in de vorm van [instructieregels](#) aan het bevoegd gezag ten behoeve van de vergunningverlening aan bedrijven die over een milieuvergunning moeten beschikken.

Andere beleidsvelden

Instrumentarium natuurregeling

De [Flora en Faunawet](#) en de [Natuurbeschermingswet](#) zien erop toe dat in een natuurgebied geen onacceptabele verstoring optreedt. Ook de planologische bescherming van natuur via het ‘Nee, tenzij’-regime voor de Ecologische hoofdstructuur (EHS) ziet erop toe dat een significante aantasting van natuurwaarden niet mogelijk is. Stiltegebieden vallen voor een groot deel samen met de stillere kernen binnen de EHS en waardevolle landschappen. Zowel het natuurbeleid, het recreatiebeleid als het stiltegebiedenbeleid is gericht op het aanbrengen van een zonering tussen rustige c.q. stille gebieden waar zowel fauna als de rustzoekende recreant rust kan vinden, en gebieden waar een concentratie van activiteiten plaatsvindt.

Rustgebieden die in verband met de verstoring van de fauna niet toegankelijk zijn voor de mens, zullen – indien gelegen in een stiltegebied – eveneens verboden zijn voor de rustzoekende mens. De beleidsdoelstellingen voor wat betreft stiltegebieden en de natuurregeling hebben een versterkende invloed op elkaar.

Instrumentarium luchtvaartwetgeving

De [Wet luchtvaart](#) (artikel 5.10, derde lid) bevat het enige specifiek op stiltegebieden toegesneden instrument in het milieurecht buiten de Wet milieubeheer. Hierin is opgenomen dat de Minister van Verkeer en Waterstaat in overeenstemming met de Minister van VROM (inmiddels is dit in beide gevallen de Minister van Infrastructuur en

Milieu) maatregelen kan nemen ten aanzien van het vliegen boven stiltegebieden. Naar aanleiding van de [motie ingediend door de heer Stellingwerf](#) (TK, 24400 X, nr. 58) heeft de Staatssecretaris van Verkeer en Waterstaat [een brief](#) aan de Tweede Kamer geschreven dat zij niet voornemens is een verbod op het vliegen boven stiltegebieden in te stellen vanwege de onuitvoerbaarheid van de handhaving. Het verhogen van de minimum vlieghoogte boven stiltegebieden stuitte tevens op bezwaren met betrekking tot de vliegveiligheid. Het risico op botsingen tussen het kleine luchtverkeer en de grotere luchtvaart wordt door een dergelijke maatregel groter, aldus de Staatssecretaris. Wel heeft de Staatssecretaris toegezegd een beroep te doen op de sector om tot een vorm van zelfregulering te komen. Dit zou na enkele jaren worden geëvalueerd. Mocht blijken dat de inspanningen van de sector onvoldoende resultaat opleveren, dan overweegt de Staatssecretaris alsnog een wettelijke regeling boven stiltegebieden op basis van de luchtvaartwetgeving te bewerkstelligen.

Een en ander heeft vorm gekregen in de [Gedragscode voor de recreatieve luchtvaart](#) van de [Koninklijke Nederlandse Vereniging voor Luchtvaart](#). Hierin is opgenomen dat het vliegen boven, onder andere, natuurbeschermingsgebieden zoveel als mogelijk wordt vermeden. Stiltegebieden worden niet apart genoemd. De genoemde evaluatie heeft overigens tot nu toe nog niet plaatsgevonden. De [provincie Zuid-Holland heeft in haar Provinciale Milieu Verordening](#) opgenomen dat nieuwe luchthavens en helikopterlandingsplaatsen in of binnen 1000 meter van stiltegebieden niet zijn toegestaan. E.e.a. is ook uitgewerkt in een provinciale luchtvaartnota.

Instrumentarium verkeers- en vervoerswetgeving

Het verkeer is een belangrijke bron van verstoring van een stiltegebied. Bij het vaststellen van de grenzen van de stiltegebieden blijkt de mate van gebruik van wegen bepalend te zijn. (Sluip)-verkeer wordt als erg hinderlijk ervaren in een stiltegebied.

De [EU Richtlijn Omgevingslawaaï](#) richt zich op het vaststellen, beheersen en waar nodig verlagen van geluidsniveaus in de leefomgeving.

Het Ministerie van Infrastructuur en Milieu heeft in februari 2011 een [Handleiding Omgevingslawaaï](#) gepubliceerd waarin ook aandacht wordt besteed aan de consequenties van de richtlijn voor 'stille gebieden'.

De wegen- en verkeerswetgeving biedt mogelijkheden voor het bevoegd gezag om de kwaliteit van stiltegebieden te beïnvloeden. De [Planwet verkeer en vervoer](#) heeft tot doel een structuur te scheppen voor het voeren van samenhangend verkeers- en vervoersbeleid. Deze structuur wordt gestalte gegeven door middel van het verplicht stellen van verkeers- en vervoersplannen op Rijks-, provinciaal en gemeentelijk niveau.

Bij de planning kan rekening gehouden worden met het stiltegebiedenbeleid. Zo kan bij de uitvoering van wegenprojecten in of nabij stiltegebieden worden ingezet op het gebruik van stille asfaltsoorten en andere geluidsreducerende voorzieningen. Dit leidt tot een afname van de verstoring door de weg in het stiltegebied.

Daarnaast biedt de [Wegenverkeerswet 1994](#), (art. 2, tweede lid) mogelijkheden voor de wegbeheerder om door verkeer veroorzaakte overlast, hinder of schade, alsmede de gevolgen voor het milieu, als bedoeld in de Wet milieubeheer, te beperken of tegen te gaan. Dit kan dan door middel van verkeersmaatregelen, bijvoorbeeld alleen toegang voor bestemmingsverkeer, een verbod voor gemotoriseerd verkeer, etc. en stil asfalt. Zo is bijvoorbeeld in het weekend in het gebied van de Reeuwijkse Plassen na 12.00 uur een verbod op doorgaand gemotoriseerd verkeer op de (vaak) smalle wegen. Dit geeft meer rust voor de fietser/wandelaar.

Handhaving

Wettelijke en beleidsregels vaststellen is één, ze handhaven iets anders. Bij een effectief beleid voor stiltegebieden zal ook aandacht moeten uitgaan naar de naleving van de betreffende regels. Dit is tot op heden bij veel stiltegebieden een zwak punt. Het verdient derhalve uitwerking en versterking. Daarbij zal ook meer aandacht voor het bevorderen van spontaan naleefgedrag en voor toezicht moeten zijn.

Samenwerking met andere, lokale partijen is essentieel: zij zijn meer in het veld en kunnen de ogen en oren zijn voor handhavers. De gebieden zijn te groot en de overtredingen te diffuus om actief en specifiek te gaan controleren. Provinciale handhavers kunnen gewoonlijk alleen in actie komen n.a.v. een klacht of melding. Probleem is dat veel overtredingen kortdurend zijn. Dat ligt natuurlijk anders bij structurele verstoringen als wildcrossen of hangplekken. In Noord-Brabant

en Drenthe wordt actiematig gehandhaafd op wildcrossen. In Brabant zetten ze daarbij ‘Groene Handhavers’ in op stille voertuigen. Ook bij een ontheffing van de PMV, waaraan voorschriften zijn verbonden, kan controle zinnig zijn. Dit gebeurt bijvoorbeeld in Utrecht bij tentfeesten van plattelandsjongeren.

In het algemeen kan gesteld worden dat gemeenten die toch al betrokken zijn bij kortdurende, eenmalige verstoringen in stiltegebieden (b.v. door evenementen) hier qua geluid zodanig mee om moeten gaan dat de stilte zo min mogelijk verstoord wordt. De gemeente kan, in handhavende zin, veel beter omgaan met de kortdurende verstoringen dan de provincie. De provincie kan zich in het ruimtelijk spoor beter bezighouden met het voorkomen van permanente verstoringbronnen als gevolg van b.v. (nieuwe) wegen en lawaai t.g.v. uitbreiding van bedrijvigheid.

Communicatie

Gemeenten en de belangenorganisaties geven aan dat stiltegebieden een geringe bekendheid genieten. De laatste twintig jaren is weinig gedaan aan het uitdragen van het stiltegebiedenbeleid. Het vergroten van de bekendheid van de stiltegebieden is een cruciaal onderdeel van succesvol stiltebeleid.

Voor het slagen van het stiltegebiedenbeleid is de medewerking van gemeenten, terreinbeheerders, bezoekers en bewoners noodzakelijk. Zo verdient het aanbeveling als elke gemeente de aanwezigheid van een stiltegebied binnen haar grenzen meeneemt bij haar beleidsvisie – inclusief de uitwerking daarvan in onder andere ruimtelijke plannen – om te voorkomen dat er niet-passende activiteiten kunnen plaatsvinden of daartoe initiatieven worden genomen. Ook om deze reden is communicatie een belangrijk onderdeel van het stiltegebiedenbeleid.

Het is wenselijk als op lokaal niveau afspraken gemaakt kunnen worden over de invulling en

uitvoering van het stiltegebiedenbeleid. Dit vraagt er wel om betere bekendheid te geven aan de aanwezigheid van het stiltegebied.

Een voorbeeld hiervan is een zoneringskaart. Deze geeft een streefbeeld weer ten aanzien van de intensiteit van het gebruik door zowel de mens als natuur.

Heel praktisch wordt nu aan publieksinformatie inhoud gegeven door de bebording. Die is overigens niet in alle stiltegebieden nog aanwezig. Het is aan te bevelen dit in de naaste toekomst per gebied goed in beeld te brengen. Als bebording ontbreekt, wordt handhaving belemmerd. Diverse provincies voegen aan hun borden extra informatie toe over het gebied en over de geldende regels. Zo weten bezoekers waar zij zich aan te houden hebben en waarom. Daarnaast valt te overwegen, aan dergelijke informatie een telefonisch en/of digitaal meldpunt toe te voegen. Voor vragen over het gebied, maar ook voor klachten als men overtredingen constateert.

Bijlage 2

Voorbeelden van stiltebeleid, stilteplannen en aanverwante documenten

Het is ondoenlijk om alle plannen rondom stilte en stiltegebieden in dit document op te nemen. Voor wie in de provincie met stiltegebieden aan de slag wil, zijn onderstaande documenten wellicht behulpzaam.

In Provinciale Staten van Utrecht is onlangs een ontwerpnotitie **Uitvoering Stiltegebiedenbeleid** aangeboden. Deze notitie, *Stilstaan bij stilte in de Provincie Utrecht*, geeft een goed overzicht van het gehele beleidsterrein, inclusief doorvertaling naar instrumentarium, vooral op het gebied van bescherming en behoud. Zij gaat ook in op toezicht en handhaving. In die zin biedt zij goede aanknopingspunten voor wie een *conserveringsplan* wil opstellen. Ook geeft zij duidelijk aan hoe Utrecht omgaat met *zoneringsplanning in/rond stiltegebieden*.

Via het [Stateninformatiesysteem](#) van Utrecht is de ontwerpnotitie beschikbaar.

De Provincie Limburg voerde in 2004 een **evaluatie** uit van haar stiltegebiedenbeleid. Ook daar veel aandacht voor het instrumentarium en voor wat wel en niet werkt in de lokale praktijk. Aandacht voor normoverschrijdingen en maatregelen. Het rapport is [hier](#) te downloaden.

Een praktisch voorbeeld van **publiekscommunicatie** rondom stiltegebieden, inclusief ge- en verboden en regelgeving biedt de Provincie Zuid-Holland. Op haar [website](#) staat alles helder op een rij.

Interessante parallellen zijn er tussen stiltebeleid en donkerbeleid. In 2010 publiceerden IPO en VROM het [Handboek Licht/donker](#), met basisinformatie over het onderwerp lichtvervuiling en donkerbescherming en bouwstenen voor beleid en uitvoering met betrekking tot dit onderwerp, alles overzichtelijk gebundeld. Hierbij wordt onder andere aandacht geschonken aan de beleidsvelden ruimtelijke ordening, milieu, openbare verlichting, natuur en gezondheid.

Met het [Innovatieprogramma Mooi Nederland](#) wil de Rijksoverheid stimuleren dat méér partijen aan de slag gaan met ruimtelijke kwaliteit en identiteit van stad en land. Dat bevordert slim en zuinig ruimtegebruik en het gaat verrommeling van het landschap tegen. Met meer aandacht voor beeld, gebruik en betekenis van de ruimte houden we in Nederland een goede balans tussen een bloeiende economie, bereikbaarheid, woningbouw en een duurzame leefomgeving.

Bijlage 3

Voorbeeldgebieden

GrensPark Kempen-Broek

Op de grens van Belgisch en Nederlands Limburg en Noord-Brabant ligt het GrensPark Kempen-Broek, een groot eigenzinnig landschap. Het strekt zich uit over de gemeenten Cranendonck, Weert en Nederweert in Nederland en Bocholt, Bree, Kinrooi en Maaseik in België. Kempen-Broek is de restant van een uitgestrekt moeras, een vlakte waarin verschillende beken samenvloeden. Na gedeeltelijke ontginningen is het uitgegroeid tot een mozaïek van landschappen. Moerassen, stuifduinen, bossen, heide, vennen en landbouwgebieden. Bovendien is het GrensPark één van de rijkste libellengebieden in Europa. Binnen het gebied is een met België grensoverschrijdend stiltegebied. In België komt dit gebied gezien de uitstekende geluids- en belevingskwaliteit in aanmerking voor een zogenaamd driesterrenlabel. Aan Nederlandse zijde gaat het om het stiltegebied Stramprooierbroek - Tungelewallen - Wijffelterbroek. Verder bevindt zich ook het stiltegebied Weerter bossen in grenspark Kempenbroek. In samenwerking met de provincies Belgisch Limburg, Nederlands Limburg, de gemeenten aan beide zijden van de grens en het Regionaal landschap Kempen en Maasland wordt gewerkt aan gemeenschapsvorming rond stilte. Een goed beeld van de rijkdom en kwaliteiten van dit gebied geeft de website www.kempenbroek.be, die zowel het Belgische als het Nederlandse deel beschrijft.

Het Eiland Tiengemeten

Tiengemeten ligt in stiltegebied Haringvliet-Overflakkee in Zuid-Holland. Een eiland midden in het Haringvliet. Hier is het afgelopen decennium integraal gewerkt aan integrale gebiedsontwikkeling. Tiengemeten is het laatste echte eiland van Zuidwest-Nederland. In 2006 is het omgevormd van landbouwgrond naar natuur. Het zal uitgroeien tot een natuurgebied zoals je dat in Nederland eigenlijk nauwelijks ziet. Echte wilde natuur, met stromende geulen en kreken.

Juist de afwezigheid van gemotoriseerde voertuigen maakt dit eiland tot een volstrekt unieke plek, in dat opzicht zelfs unieker dan bijvoorbeeld veel Waddeneilanden waar wel auto's rijden.

De 'wonderige website' www.tiengemeten.com geeft een goed beeld van het gebied. Via de site is ook een film te bestellen/bekijken. Ook terreinbeheerder Natuurmonumenten geeft zeer uitgebreide en rijke informatie via www.natuurmonumenten.nl/tiengemeten.

Veluwe 2010

De Veluwe, waar Gelderland zeer trots op is, mag in dit overzicht niet ontbreken. In dit gebied loopt als sinds 2000 een zeer grootschalig en langdurig programma, Veluwe 2010, waar in totaal honderden miljoenen zijn of nog worden geïnvesteerd in zeer uiteenlopende projecten, variërend van donker/lichtprojecten, aanleg ecoducten, onder-tunneling wegen voor dieren als de das, verplaatsing recreatiebedrijven (Groei en Krimp), omzetting militaire terreinen/gebouwen in natuurgebied (zoals de Winkelmankazerne), een nieuwe functie voor het Radio Kootwijkcomplex en niet te vergeten het vervangen van asfalt door stil asfalt met een meetbaar positief effect op de geluidskwaliteit. Kernkwaliteiten van dit Nationaal Landschap als rust, ruimte en stilte worden op een brede, integrale manier beschermd en waar mogelijk ontwikkeld.

Een uitgebreide beschrijving van dit omvangrijke programma, inclusief alle documenten en achtergrondmateriaal is te vinden op [de site van de Provincie Gelderland](#).

Wandelroute ten Noorden van Polsbroek

De wandelroute loopt over de grens van Zuid-Holland en Utrecht door een stiltegebied dat doorloopt in beide provincies. De route is zo bijzonder omdat hij door het meest stille gebied van het Groene Hart gaat. Dit komt omdat geluidsbronnen van autoverkeer en bebouwing op grote afstand liggen. Er zijn wijde uitzichten in een groen weidelandschap en een onverhard voetpad langs de Benschopper molenvliet met knotwilgen.

Stiltegebied Westbroek e.o. en recreatiegebied Noorderpark

Ten Noorden van de stad Utrecht (overlappen elkaar grotendeels) zijn dit relatief stille gebieden op korte afstand van de stad, dus goed bereikbaar voor de rustzoekende recreant. Het is onderdeel van het Nationaal Landschap Groene Hart.

Vanwege de nabijheid van de stad Utrecht is dit deel van het Groene Hart aangeduid als gebied met een metropolitaan karakter, waarbij openheid (waaronder rust en stilte) belangrijk is.

De stilte wordt onder meer verstoord door vliegtuigen van vliegveld Hilversum. Gemeente Hilversum en provincie Noord-Holland willen in de nabijheid van het vliegveld een nieuwe woonwijk realiseren. Om een goed woonklimaat te garanderen, zou de start- en landingsbaan van het vliegveld moeten worden gedraaid. Dat zou resulteren in meer laagvliegende vliegtuigen boven het stilte- en recreatiegebied. Tot nog toe heeft de provincie Utrecht om deze reden de wijziging van de baan tegengehouden.

Bijlage 4

Overzicht uitgevoerde analyses

De analyse is in drie delen uitgevoerd

Deel 1. Interviewronde langs provincies teneinde het vigerende stiltebeleid in kaart te brengen.

Deel 2. Documentenanalyse en vraaggesprekken onder organisaties die vanuit hun kerntaak betrokkenheid hebben bij stilte c.q. stiltebeleid:

- Bureau Buitenkans
- Gezondheidsraad
- IVN (natuurbeleving)
- Kenniscentrum Recreatie
- KNBLO (Wandelsport)
- Kamer van Koophandel Limburg (bezinningstoerisme)
- Ministerie van Infrastructuur en Milieu
- NME Ateliers (natuur - en milieueducatie)
- NOC NSF
- Planbureau voor de Leefomgeving
- Staatsbosbeheer
- VNG, Vereniging Nederlandse Gemeenten
- WAERBEKE (Vlaanderen)
- Wageningen Universiteit, Landschapsontwikkeling
- ZLTO

Deel 3. Toetsing van concept - visie aan een drietal groepen:

- Rondgang langs specialisten buiten het beleidsdomein geluid van provincies
- Ronde Tafelgesprekken met gemeentelijke specialisten
- Gesprekken met een selectie van terreinbeheerders

Bijlage 5

Contactgroep Stilte

De ontwikkeling van het visiedocument vond plaats onder leiding van een speciaal daartoe in het leven geroepen werkgroep, vanuit de Contactgroep Stilte. In deze contactgroep bespreken het Ministerie van Infrastructuur en Milieu en de provincies op reguliere basis de stand van zaken in het stiltebeleid, sporen zij knelpunten op en zetten lijnen uit voor beleidsontwikkeling. De Contactgroep Stilte is als volgt samengesteld:

Ministerie van Infrastructuur en Milieu

E. Schoute

070 - 339 51 92

erin.schoute@minvrom.nl

Provincie Noord-Holland

M.E. de Winter

023 - 514 35 66

winterm@noord-holland.nl

Provincie Fryslân

P.A.D. Hamersma

058 - 292 51 17

p.a.d.hamersma@fryslan.nl

Provincie Zuid-Holland

H.J. Feberwee

070 - 441 76 54

hj.feberwee@pzh.nl

Provincie Groningen

E. Halsema

050 - 316 49 42

e.halsema@provinciegroningen.nl

Provincie Zeeland

J.S.P. Welten

0118 - 63 17 68

jsp.welten@zeeland.nl

Provincie Drenthe

T. Ottens

0592 - 36 53 27

t.ottens@drenthe.nl

Provincie Noord-Brabant

J.G.F. de Wijs

073 - 681 28 29

sdwijs@brabant.nl

Provincie Gelderland

H. Willems

026 - 359 99 59

h.willems@gelderland.nl

Provincie Limburg

J.A. Verstegen

043 - 389 75 67

ja.verstegen@prvlimburg.nl

Provincie Flevoland

J. Elzinga

0320 - 26 53 86

johan.elzinga@flevoland.nl

Als adviseur nam mevrouw G. Pee deel, namens de Vlaamse overheid.

Projectleider vanuit PRISMA was J.H.G.M.

Vroemen van de Provincie Limburg.

Provincie Utrecht

M.J. van Asten

030 - 258 22 91

marian.van.asten@provincie-utrecht.nl

Een luisterend oor voor de stilte